บทที่ 2
เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้จะต้องศึกษาค้นคว้าในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องทั้งหมด 6 เรื่อง คือ ความรู้ และชนิดความรู้ ความรู้ท้องถิ่น กระบวนการถ่ายทอดความรู้ ปัจจัยส่งเสริมกระบวนการถ่ายทอดความรู้ เทคโนโลยีสารสนเทศที่สนับสนุนการถ่ายทอดความรู้ การถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่น (Indigenous knowledge transfer) และ สถานการณ์ความรู้ท้องถิ่นเรื่องผักพื้นบ้านในประเทศไทย เพื่อกำหนดกรอบทฤษฎีการวิจัยสำหรับการศึกษาในครั้งนี้

2.1 ความรู้

ในด้านของญาณวิทยา (Epistemology) ความรู้ คือ ความเชื่อที่ได้รับการพิสูจน์อย่างมีเหตุผลที่อยู่กับประสบการณ์ หรือกระบวนการเปรียบเทียบเรียนรู้ (Nonaka. 2002; Audi. 2003) โดยความรู้เกิดจากความคิดของมนุษย์ จากความเข้าใจ การให้เหตุผล (Jones. 1964; Davenport and Prusak. 1998; Nonaka. 2002) ในอีกนัยหนึ่งความรู้ คือ ผลลัพธ์ของความเข้าใจ (Varela, Evan and Rosch. 1995; Garud. 1997) เป็นสิ่งที่เป็นนามธรรม (Abstract things) ที่แฝงอยู่ในหลายสิ่ง หลายอย่างรอบ ๆ ตัวเรา ในหลายรูปแบบ (Forms) เช่น ในสิ่งของ ในสมองคน ในการกระทำ ทักษะ และวิธีการทำงานของแต่ละคน (Brown and Duguid. 1998; Davenport and Prusak. 1998; Newell, Robertson, Scarbrough and Swan. 2002) ในคู่มือ หนังสือ และสิ่งของที่เป็นไฟล์อีเล็กทรอนิกส์ (Sutton. 2001) รวมทั้งในการดำเนินกิจกรรมประจำวัน (Badaracco. 1991; Davenport and Prusak. 1998) และในค่านิยม (Davenport and Prusak. 1998) ความรู้สามารถแบ่งได้หลายชนิด ตามคุณสมบัติที่ใช้จัดแบ่ง ในที่นี้จะพิจารณาจาก 2 ลักษณะ คือการพบเห็น และการใช้งาน

2.1.1 ชนิดความรู้ตามลักษณะการเห็น

ความรู้ตามลักษณะการพบเห็นสามารถแบ่งเป็น 2 ชนิดหลัก ๆ คือ ความรู้ชัดเจน และความรู้แฝง

1) ความรู้เด่นชัด (Explicit knowledge) คือความรู้ที่อยู่ในรูปของเอกสาร หรืออิเล็กทรอนิกส์ (Codifying knowledge) ที่สามารถยึดจับได้ง่าย เป็นระบบ เช่นเป็นฐานข้อมูล หรือเป็นเอกสาร (Archives) และถ่ายทอดได้ด้วยระบบที่เป็นทางการ หรือทางภาษาศาสตร์ได้ง่าย (Nonaka. 2002) นอกจากนี้ความรู้เด่นชัดยังรวมถึงความรู้ในลักษณะของความรู้ในระยะที่ยังเป็นแค่ความคิด

หรือการตีความ (Ryles. 1949) ซึ่ง Varela และคณะ (1995) เรียกความรู้ชนิดนี้ว่า “knowledge that” หรือความรู้ที่ข้อความที่ต้องการการพิสูจน์ (Propositional knowledge) ซึ่งจัดเป็นความรู้ในช่วงของการคิดเท่านั้น โดยที่ยังไม่แน่ใจว่าสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง (Sutton. 2001) ซึ่งความรู้ส่วนนี้ต้องมีการนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อเป็นการค้นหาความรู้ในเชิงทักษะที่สอดคล้องกับแต่ละสถานการณ์ สามารถนำไปใช้ได้จริง และเกิดเป็นทักษะ (Skill) ซึ่งเป็นความรู้ชนิดที่เรียกว่า ความรู้ดำเนินการ (Procedural knowledge) (Ryle. 1949; Brown and Duguid. 1998)

2) ความรู้แฝง (Tacit knowledge) คือ ความรู้ที่แฝงอยู่ในการกระทำ และเกี่ยวข้องกับบริบท หรือสถานการณ์เจาะจง (Specific context) ที่ยากต่อการสื่อสารออกมา (Nonaka. 2002) โดยทั่วไปความรู้แฝงจะรู้จักกันในนามของความรู้ในการทำงาน (Know-how) ที่แฝงอยู่ในแต่ละคน ในทักษะ การกระทำ การปฏิบัติงาน (Brown and Duguid. 1998) และงานประจำวัน (Badaracco. 1991) จะเห็นได้ว่าความรู้แฝง คือ ความรู้ประเภท ความรู้ดำเนินการ (Procedural knowledge) หรือที่ Jonjoubsong (2008) เรียกว่าเป็นความรู้ที่พร้อมนำไปใช้งาน (Usable knowledge) ที่มีความสอดคล้องหรือเหมาะสมกับบริบท โดย Sternberg (2003) ได้กล่าวไว้ว่า ความรู้ที่ใช้ในการแก้ปัญหาการทำงานหรือปัญญาเชิงปฏิบัติ (Practical intelligence) เป็นความรู้แบบแฝง (Tacit knowledge) ที่เป็นทักษะทางปฏิบัติ โดยเกิดจากประสบการณ์ทางปฏิบัติของตนเอง และเป็นความสามารถในการประยุกต์ประสบการณ์ของตนเข้ากับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเขาได้ศึกษาและพบว่า ความรู้แฝงจะเพิ่มมากขึ้นตามจำนวนประสบการณ์ที่เพิ่มขึ้น

แต่ Nonaka (2002) ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่าความรู้แฝงมีมากกว่าความรู้ดำเนินการ Nonaka ได้แยกความรู้แฝงแยกได้เป็น 2 ส่วน คือ ความรู้ทางเทคนิค และความรู้ทางการรับรู้ ความรู้ทางเทคนิค (Technical elements) เป็นความรู้เพื่อการดำเนินงาน (Know-how) หรือเป็นทักษะ และความรู้ทางการประดิษฐ์ (Crafts) ที่แฝงอยู่ในผู้ทำงาน และสิ่งประดิษฐ์นั้น ๆ ส่วนความรู้ทางการรับรู้ (Cognitive elements) คือ โมเดลทางความคิด (Mental models) หรือรูปแบบการดำเนินงาน (Working models) ที่วางขึ้นเป็นแนวทางกำหนดการปฏิบัติงาน หรือการตีความหมายต่าง ๆ ซึ่งจะมาในรูปแบบของโครงสร้าง หรือหลักสูตร (Schema) กระบวนทัศน์ (Paradigms) และ ความเชื่อ (Beliefs) ซึ่งความรู้แฝงประเภทนี้จะแสดงถึงภาพลักษณ์ และวิสัยทัศน์ของคน ความรู้แฝงจะบ่งบอกความสามารถ การดำเนินการ และกิจกรรมที่จะกระทำต่อไปในอนาคตของแต่ละคน ดังนั้นการแลกเปลี่ยนความรู้แฝงประเภทความรู้ทางการรับรู้ และแนวคิด จะช่วยสร้างความเข้าใจ และการสร้างความรู้ใหม่ ๆ เนื่องจาก

ความรู้แฝงจะประกอบไปด้วยการหยั่งรู้ (Intuition) และการเห็นแจ้ง (Insight) (Nonaka and Takeuchi. 1995)

จากความรู้ทั้ง 2 ลักษณะที่ได้อภิปราย จะเห็นได้ว่าความรู้สามารถจำแนกตามลักษณะการใช้งาน โดยความรู้ทางเทคนิค (Technical elements) จัดได้ว่าเป็นความรู้เพื่อการดำเนินการ (Procedural knowledge) ที่เป็นความรู้เชิงวิธีการทำงาน (Know-how) หรือรู้อย่างไร ส่วนความรู้ทางการรับรู้ (Cognitive elements) เป็นความรู้เชิงหลักการ (Theoretical knowledge) หรือ รู้เหตุผล (Know-why) ส่วนความรู้ชัดแจ้ง จัดได้ว่าเป็นความรู้ประเภทรับรู้ (Declarative knowledge) หรือ รู้อะไร (Know-what) ซึ่งจะอภิปรายรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

2.1.2 ชนิดความรู้ตามการใช้งาน

ความรู้ตามการใช้งานสามารถแบ่งได้หลายชนิดดังนี้ ความรู้ประเภทรับรู้ (Declarative knowledge) ความรู้การดำเนินงาน (Procedural knowledge) ความรู้เชิงหลักการ (Theoretical knowledge) ความรู้จากบุคคล (Personal knowledge)

1) ความรู้ประเภทรับรู้ (Declarative knowledge) หรือ รู้อะไร (Know-what) คือความรู้ในระดับที่ได้รับมาเพื่ออธิบายการรู้ แต่ไม่ได้แสดงถึงความสามารถในการกระทำ หรือการนำไปใช้ได้ในการดำเนินงาน (Nahapiet and Ghoshal. 1998) ความรู้ชนิดนี้เป็นแค่ความจริง (Facts) และข้อความที่ต้องการพิสูจน์ (Propositions) (Moorman and Miner. 1998; Nahapiet and Ghoshal. 1998) ซึ่งความรู้ชนิดนี้สามารถเห็นได้ชัดเจนในเอกสาร หรือข้อมูลที่บันทึกในรูปแบบต่าง ๆ และง่ายในการรับเข้ามาในองค์กร และถ่ายทอด (Nonaka. 2002) ความรู้เหล่านี้ต้องการนำไปปฏิบัติ เพื่อค้นหาทักษะ และความสามารถเฉพาะ เพื่อสร้างเป็นความรู้ดำเนินงาน (Procedural knowledge) ที่นำไปใช้ได้จริง (Ryle. 1949; Varela et al. 1995; Brown and Duguid. 1998) ด้วยลักษณะดังกล่าว ความรู้ประเภทรับรู้ จึงจัดได้ว่าเป็นความรู้ชนิดเด่นชัด (Explicit knowledge) ซึ่งความรู้ท้องถิ่น และความรู้เรื่องผักพื้นบ้านก็สามารถพบความรู้ประเภทรับรู้ได้การบอกเล่าของผู้รับรู้และเอกสาร และสื่อต่าง ๆ ที่มีการรวบรวมไว้

2) ความรู้การดำเนินงาน (Procedural knowledge) หรือรู้จักกันในนาม know-how จะเป็นความรู้ในระดับความเข้าใจ และความสามารถในการดำเนินกิจกรรม (Sanchez. 1997) ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับทักษะในการปฏิบัติงานประจำ (Routine) การฝึกฝน (Practice) ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ที่

เกิดมาจากการใช้ความรู้ประเภทรับรู้ (Garud. 1997; Sanchez. 1997; Skyrme. 1999) นอกจากนี้ยังรวมถึงประสบการณ์ และวัฒนธรรม (Brown and Dugid. 1998) การเกิดขึ้นของความรู้ชนิดนี้จะเกี่ยวข้องกับการดำเนินงาน การเรียนรู้ด้วยการทำงาน (Learning by doing) (Sanchez. 1997) ความรู้ชนิดนี้จึงเป็นลักษณะของความรู้แฝง ซึ่งยากต่อการได้มา และการถ่ายทอดด้วยวิธีทางการ ซึ่งพอสรุปได้ว่าความรู้การดำเนินการเป็นความรู้ที่นำไปใช้ประโยชน์ได้ (Usable or Practical knowledge) และจัดเป็นความรู้แฝงประเภทความรู้ทางเทคนิคตามการจำแนกความรู้แฝงของ Nonaka (1994) ซึ่งยากต่อการฉวยจับ (Knowledge capture) และการถ่ายทอด (Van Den Bosch and Van Wijk. 2001) ความรู้ประเภทนี้จะฝั่งอยู่ในตัวบุคคล ในการดำเนินงาน ในกิจวัตรประจำวัน (Despres and Chauvel. 2000) ในส่วนของความรู้ท้องถิ่น และความรู้เรื่องผักพื้นบ้านความรู้เหล่านี้น่าจะอยู่กับผู้ใหญ่ หรือผู้อาวุโสในชุมชน ที่มีวิถีชีวิตเกี่ยวพันอยู่กับผักพื้นบ้านมาตั้งแต่วัยเด็ก ซึ่งจะเป็นความสามารถ และทักษะในการจำแนกชนิด การเพาะปลูก และการปรุงอาหารจากผักพื้นบ้าน

3) ความรู้เชิงหลักการ (Theoretical knowledge or Know-why) คือความรู้ในเรื่องของหลักการ เหตุผล ความเข้าใจในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ (Badaracco. 1991; Garud. 1997) ซึ่งเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรม วัฒนธรรม ความเชื่อขององค์กร (Audi. 2003) ซึ่ง Sackmann (1991) เรียกความรู้ชนิดนี้ว่า “ความรู้เชิงกฎเกณฑ์” หรือ “Axiomatic knowledge” ซึ่งเป็นเหตุผลที่บุคคลในองค์กรใช้เพื่อการทำงาน การเลือก หรือการจัดการกับเหตุการณ์ต่าง ๆ แต่ Choo (1998) เรียกความรู้ชนิดนี้ว่า ความรู้ทางวัฒนธรรม (Cultural knowledge) หรือในอีกนัยหนึ่งกล่าวได้ว่า วัฒนธรรม คือส่วนหนึ่งของความรู้ (Holsapple and Joshi. 1999) ซึ่งพอสรุปได้ว่าความรู้เชิงหลักการเป็นความรู้แฝงในลักษณะของความรู้ทางการรับรู้ (Cognitive elements) ตามการจำแนกความรู้แฝงของ Nonaka (1994) เพราะความรู้ชนิดนี้ประกอบด้วย โครงสร้าง หรือหลักสูตร (Schema) ซึ่ง Holsapple and Joshi (1999) เรียกว่าเป็นความรู้ชนิดโครงสร้าง (Schematic knowledge) และ ความเชื่อ (Choo. 1998) ในส่วนของความรู้ท้องถิ่น และความรู้เรื่องผักพื้นบ้านความรู้เหล่านี้จะเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการบริโภค ซึ่งในชุมชนชนบทจะมีวัฒนธรรมการบริโภค เช่นการบริโภคอาหารบางชนิดในบางฤดูกาล หรือการปรุงอาหารบางอย่างสำหรับบางกิจกรรม หรือพิธีกรรม เช่นในเกือบทุกภาค จะมีการทำข้าวต้มมัด หรือข้าวต้มลูกโยน ที่ห่อด้วยใบตอง ใบกะพ้อ หรือใบอ้อย ในประเพณีงานบุญต่าง ๆ เช่นบุญออกพรรษา (Wikipedia. 2554)

4) ความรู้บุคคล (Personal knowledge or Know-who) เป็นความรู้เรื่องแหล่งความรู้ความสามารถที่อยู่ในแต่ละบุคคล (Skyrme. 1999; Bosch and Wijk. 2001) หรือกล่าวง่าย ๆ คือความรู้ในแหล่งของความรู้ที่เป็นทรัพย์สินบุคคล (Human capital) ซึ่งความรู้บุคคลเปรียบเหมือนทำเนียบความรู้ขององค์กร (Dooley, Corman and McPhee. 2002) ที่จะชี้ไปสู่แหล่งความรู้ขององค์กร (Wegner. 1987) ซึ่งความรู้บุคคลอาจเป็นความรู้แฝงอยู่ในตัวบุคคล หรือเป็นความรู้ชัดแจ้งในเอกสาร นอกจากนี้ความรู้บุคคลยังเปรียบได้กับตัวบ่งชี้บุคคล (Personal identity) ที่มีเป็นเหมื่อนตัวจำแนกความเป็นบุคคล (Identification) และ ลักษณะเฉพาะของแต่ละคนในเรื่อง ความสามารถ ความสนใจ และความเชื่อ (Ashforth and Mael. 1989) ดังนั้นความรู้บุคคลจึงเป็นได้ทั้งความรู้แฝง ซึ่งฝังอยู่ในความจำของบุคคล และความรู้เด่นชัดในรูปของเอกสาร หรือฐานข้อมูลทำเนียบบุคลากร เป็นต้น

นอกจากการจำแนกชนิดของความรู้ด้วยลักษณะการพบเห็น เป็น 2 ชนิดหลัก ๆ คือ ความรู้แฝง และความรู้เด่นชัด และตามการใช้งาน ที่แบ่งความรู้ได้เป็น 4 ชนิด ความรู้ประเภทการรับรู้ ความรู้การดำเนินงาน ความรู้เชิงหลักการ และความรู้บุคคล โดยทั่วไปความรู้ที่เราได้รู้จัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ท้องถิ่น สามารถพบเห็นได้ในหลายรูปแบบ ซึ่งมีความแตกต่างจากชนิดความรู้ที่อภิปรายข้างต้น ความรู้เรื่องผักพื้นบ้าน ที่มีชนิดพืช การเพาะปลูก การบริโภคที่แตกต่างกันไปตามวิถีชีวิตของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นความรู้ท้องถิ่น (Indigenous or Traditional knowledge) ซึ่งจะมีในหลายส่วน เช่นประสบการณ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) และความรู้สร้างสรรค์ (Creativity) และรวมถึงความเชื่อร่วมกันของชุมชน (Shared values) ซึ่งมีการอภิปรายในหัวข้อต่อไป

2.2 ความรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความรู้ท้องถิ่น (Indigenous knowledge) คือความรู้ของกลุ่มคน หรือชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้นเป็นระยะเวลายาวนาน (Rao. 2006; Langill. 2007) ความรู้ท้องถิ่นไม่ใช่ความรู้ของชนพื้นเมืองเท่านั้น (Storey. 2005) ไม่ใช้ความรู้โบราณ ล้าสมัย (Langill. 2007) แต่ความรู้ท้องถิ่นเป็นความรู้แบบพลวัตรที่เกิดการพัฒนาแบบต่อเนื่องเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน (Obomsawin. 2001; Hansen and VanFleet. 2003; Rao. 2006; Langill. 2007) ซึ่งจะเราจะพบความรู้ท้องถิ่นในลักษณะของความรู้ดั้งเดิม (Traditional knowledge) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) ความรู้ที่เกิดขึ้นมาใหม่จากความรู้ดั้งเดิม ที่เรียกว่า ความรู้สร้างสรรค์ (Creativity) ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากในพื้นที่ (Experience) และความเชื่อร่วมกัน (Shared values)

2.2.1 ความรู้ท้องถิ่น

ความรู้ท้องถิ่น (Traditional knowledge หรือ Indigenous knowledge) เป็นความรู้ที่เป็นพลวัตร (Dynamic) และเป็นความรู้แบบสะสม (Collective) และเป็นประสบการณ์เฉพาะตัว (Experiential and subjective) (Sefa Dei, Hall and Rosenberg. 2000), เป็นความรู้แบบองค์รวม (Holistic) และแบบแฝง (Implicit) (Obomsawin. 2001) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) ความรู้ท้องถิ่นเป็นความรู้แบบสะสมและเป็นพลวัตร (Collective and dynamic) ที่มีลักษณะเฉพาะตัว ซึ่งเกิดการสะสมและส่งผ่านมาเป็นเวลาหลายรุ่น ซึ่งเกิดพลวัตรผันแปรไปตามสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งต้องใช้เวลาในการปฏิบัติในพื้นที่หนึ่ง ๆ และปรับให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม วัฒนธรรม และการดำรงชีวิต (Sefa Dei, Hall and Rosenberg. 2000; Hansen and VanFleet. 2003; Langill. 2007) การถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่น เกิดขึ้นในลักษณะของความร่วมมือ และการปฏิสังสรรของคนในท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้เกิดจากการถ่ายทอดที่เป็นทางการ (Obomsawin. 2001; Sefa Dei, Hall and Rosenberg. 2000) ในมุมมองของคนรับความรู้ ความรู้จะได้มาด้วยการสังเกตุการณ์ และพิจารณาวิเคราะห์ความเหมาะสม (Justification) ด้วยตนเองในสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และในปรากฏการณ์ทางสังคมที่เจาะจง (Waldram. 1986) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ความรู้ท้องถิ่นจะได้รับการถ่ายทอดและพัฒนาต่อยอดเมื่อผู้รับความรู้พิจารณาเห็นว่าเหมาะสมกับวิถีชีวิตในยุคของตน

2) ความรู้ท้องถิ่นได้มาจากประสบการณ์ตรง (Obomsawin. 2001) ที่ได้มาด้วยการสังเกตุการณ์ด้วยตนเองซ้ำหลาย ๆ ครั้ง จนมั่นใจ หรือหยั่งรู้ได้ (Castellano. 2000) ด้วยระบบการรับรู้แบบผู้เชี่ยวชาญท้องถิ่น หรือปราชญชาวบ้าน (Obomsawin. 2001) ซึ่งเป็นการสร้างความรู้ที่ต้องใช้ระยะเวลาที่ยาวนานในการทำความเข้าใจสภาพแวดล้อม และวัฒนธรรม (Sefa Dei, Hall and Rosenberg. 2000) จึงทำให้ความรู้ท้องถิ่นมีลักษณะเฉพาะตัวบุคคล (Personal and subjective in nature)

3) ความรู้ท้องถิ่นมีลักษณะเป็นองค์รวม (Holistic) ที่เกิดขึ้นแบบบูรณาการทั้งความรู้จากรายบุคคล ระบบนิเวศวิทยาของท้องถิ่น และบริบททางสังคมของท้องถิ่น ซึ่งความรู้จากรายบุคคลประกอบด้วยประสบการณ์ ทักษะความสามารถ ภูมิปัญญา ความเข้าใจอันลึกซึ้ง (Insight) ความรู้สร้างสรรค์ (Creativity) และนวัตกรรม (Obomsawin. 2001) ส่วนบริษททางสังคมจะเน้นไปที่ความ

เชื่อ และความเข้าใจอันลึกซึ้งในจิตวิญญาณความเป็นท้องถิ่น (Castellano. 2000; Storey. 2005) นั้นคือ ความรู้ท้องถิ่นจะไม่มีความหมายถ้าแยกออกจากบริบททางสังคม และสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น

4) ความรู้ท้องถิ่นมีลักษณะแฝง (Implicit) ซึ่งประกอบด้วยทักษะ ประสบการณ์ และความเข้าใจอันลึกซึ้ง (Insight) ซึ่งพบได้ในรูปแบบของความรู้ในหัว กิจกรรม การปฏิบัติ และวัฒนธรรม เช่น ค่านิยม ความเชื่อ เพลงพื้นบ้าน หรือนิทานพื้นบ้าน (Kroma. 1995; Grenier. 1998) ซึ่งต้องใช้วิธีการดั้งเดิมในการถ่ายทอดและยึดจับความรู้ (Obomsawin. 2001; Rao. 2006) เช่น การถ่ายทอดด้วยการบอกเล่า การเรียนการสอนโดยผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน หรือจากประสบการณ์ตรง (Kroma. 1995; Sefa Dei, Hall and Rosenberg. 2000; Storey. 2005)

จากลักษณะของความรู้ท้องถิ่น ความรู้ท้องถิ่นจึงเป็นความรู้แบบแฝง (Tacit knowledge) และเป็นความรู้ดำเนินงาน (procedural knowledge) ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินอาชีพ และการปฏิบัติ ยากที่จะถ่ายทอดได้ด้วยวิธีการศึกษาในระบบแบบทางการ (Formal education) แต่ต้องเรียนรู้จากการสังเกต และพิจารณาในสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น โดยคนท้องถิ่น (Waldram. 1986) ถ่ายทอดด้วยวิธีของท้องถิ่น ดังนั้นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่น จะมีความแตกต่างจากการถ่ายทอดความรู้สมัยใหม่ที่เรียนได้จากในชั้นเรียน หรือในหน่วยงานธุรกิจขนาดใหญ่ ที่ต้องถ่ายทอดความรู้จากองค์กรแม่ นอกจากนี้ ความรู้ท้องถิ่นยังเป็นความรู้ประเภทวัฒนธรรม (Cultural knowledge) ตามคำอธิบายชนิดของความรู้ของ Choo (1998) ที่อภิปรายในข้อ 2.1.1 เนื่องจากความรู้ท้องถิ่นประกอบด้วยมุมมองของสังคม การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และจิตวิญญาณของชุมชน (Langill. 2007) แต่ความรู้ท้องถิ่นก็มีในลักษณะที่เป็นรูปแบบชัดเจนในลักษณะของบทเพลง ดนตรี นิทาน บทกวี และ ปริศนา เป็นต้น

2.2.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญา (Wisdom) หรือ Sophia ในทางปรัชญากรีกโบราณ ที่กล่าวไว้ในปรัชญาของ Aristotle, ภูมิปัญญา จะเกี่ยวข้อง ปัญญา (Intelligence) โดยเฉพาะปัญญาเชิงปฏิบัติ (Phronesis or practical wisdom) และคุณงามความดี โดยAristotle กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญา (Wisdom) คือ รูปแบบของความรู้ที่ชัดเจนที่สุดของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (Scientific knowledge) ที่ประกอบไปด้วยปัญญา (Nous) หรือความรู้อย่างลึกซึ้ง (Insight) ซึ่งเป็นปัญญาที่ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบหลัก คือ ปัญญาที่ประกอบด้วยคุณธรรมที่นำไปสู่ความสุข และเป็นปัญญาที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมภาคปฏิบัติ (Practical

activities) (Reeve. 1992) หรือกล่าวในอีกนัยหนึ่งได้ว่า ภูมิปัญญา คือความรู้ในขั้นของการรู้อย่างถ่องแท้ด้วยการปฏิบัติ เพื่อการเข้าถึงซึ่งความสุขที่แท้จริงที่ได้ทำการศึกษาค้นคว้าปัญญา โดยที่ความรู้นั้นต้องคู่กับคุณธรรมความดี หรือ Aristotle กล่าวได้กล่าวไว้ด้วยว่า ภูมิปัญญา คือความเข้าใจอย่างท่องแท้ (Profound understanding หรือ Sophia ในภาษากรีกโบราณ) (Pakaluk. 2005) และเป็นคุณงามความดีทางปัญญา (Intellectual virtue) ที่มีเพื่อความมั่นใจในการศึกษาที่ดี (Reeve. 1992)

จากการศึกษาในปัจจุบันมีนักวิชาการหลายท่านได้สรุปความหมาย และคุณลักษณะของภูมิปัญญาไว้ใกล้เคียงกัน Baltes (1993; 586) ได้ให้ความหมายภูมิปัญญา คือ ระบบความรู้ของผู้เชี่ยวชาญเพื่อการพิจารณาที่ดีที่สุดในทางปฏิบัติ และการให้คำแนะนำที่เกี่ยวกับสิ่งที่สำคัญ ๆ และความไม่แน่นอนในชีวิต ซึ่ง Strenberg (2003) อธิบายไว้ว่า ภูมิปัญญาไม่ใช่ความรู้แบบสำเร็จรูปคงที่ ภูมิปัญญาจึงเป็นปัญญาในเชิงปฏิบัติการ (Pragmatic intelligence) ที่ปราชญ์จะมองได้ถึงความไม่แน่นอน และความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาเรื่องนั้น ๆ โดยมีองค์ความรู้ และทักษะที่มุ่งเน้นไปในภาคปฏิบัติ ที่เป็นความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง (Insight) ทั้งทางด้านวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม เพื่อการสร้างชีวิตที่ดี

โดยภูมิปัญญา เป็นความรู้ขั้นสูงสุด ที่ประกอบทั้งความรู้ระดับรับรู้ (Declarative knowledge) และความรู้ดำเนินการ (Procedural knowledge) อย่างสมบูรณ์ โดยเฉพาะเป็นความรู้ดำเนินงานในด้านการคิดพิจารณากับเรื่องต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิต (Baltes. 1993) ซึ่งตรงกับที่ Nonaka (1994) กล่าวไว้ว่า ความรู้แบบแฝง ไม่ใช่ความรู้ทางปฏิบัติอย่างเดียว แต่ประกอบด้วยความรู้ทางการรับรู้ (Cognitive elements) หรือโมเดลทางความคิด (Metal model) นอกจากนั้น ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับบริบทในชีวิต เช่นสถานการณ์ และความสัมพันธ์ต่าง ๆ คุณค่า และความสำคัญของความรู้จะแตกต่างกันไปตามเหตุการณ์ คือกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญามีความเป็นความสัมพันธ์ (Relativism) อย่างไรก็แล้วแต่ ถึงแม้ว่าภูมิปัญญา เข้าถึงได้ยาก แต่สามารถจัดการได้ง่ายเมื่อเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง (Baltes. 1993) โดยผู้ที่จะเป็นปราชญ์ได้ต้องเข้าใจอย่างท่องแท้ในศาสตร์นั้น ๆ ประกอบกับวัฒนธรรมนั้น ๆ และต้องมีสมดุลทั้งการกระทำ และการแสดงออก (Acting and reflecting) ดังนั้นปราชญ์ส่วนมากจึงเป็นผู้สูงอายุ (Birren and Fisher. 1990)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) คือภูมิปัญญาในบริบทของท้องถิ่น ซึ่ง Small (2004) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือความรู้ ความสามารถของคนท้องถิ่น ที่เกิดการสะสมในพื้นที่นั้น ๆ มากกว่าศตวรรษ โดยเน้นที่เป็นความรู้ความสามารถในการพิจารณาสิ่งที่ถูกต้องกับกระทำ

และการดำเนินชีวิต ในประเทศไทยมีผู้ให้คำนิยามไว้ใกล้เคียงกัน ศูนย์กลางความรู้แห่งชาติ (2554) ได้นิยามภูมิปัญญาท้องถิ่น คือความรู้ของชาวบ้านในท้องถิ่น ที่เกิดมากจากประสบการณ์ และความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ที่บูรณาการกับความรู้ของบรรพบุรุษและได้มีการประยุกต์ และปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และสังคม และเป็นความรู้ที่ผสมผสานกับคุณธรรม ซึ่งสอดคล้องกับการนิยามของเอกวิทย์ ณ ถลาง (2546) ได้อธิบายไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน คือความรู้ที่ชาวบ้านเป็นผู้สร้างขึ้นด้วยตนเอง เพื่อชาวบ้านเอง โดยเป็นการสร้างด้วยการสั่งสมมาเป็นเวลานาน ในบริบทของสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไปตลอดเวลา เป็นความรู้ที่ได้รับการทดสอบในสภาพการณ์จริง และเกิดการปรับเปลี่ยนไปตามสิ่งแวดล้อม และสถานการณ์ จนเป็นภูมิปัญญาที่ใหม่ หรือทันกับสมัยอยู่เสมอ และฝังอยู่ในระบบคิด พฤติกรรม และวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ ซึ่งพอสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นความรู้แบบดำเนินการ และความรู้เชิงหลักการ ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ในการดำเนินงาน และชีวิตประจำวัน จนเป็นทักษะ และความสามารถเพื่อการดำเนินกิจกรรมในการดำเนินชีวิต และประกอบไปด้วย ระบบคิด และพฤติกรรม ที่จัดได้ว่าเป็นความรู้แฝงแบบแนวคิด (Cognitive elements) และวัฒนธรรม ซึ่งจัดเป็นความรู้เชิงหลักการตามที่ได้อภิปรายข้างต้น

2.2.3 ความรู้สร้างสรรค์

ตามที่อภิปรายในข้อ 2.2.1 ความรู้ท้องถิ่น จะประกอบด้วยประสบการณ์ ทักษะ ความสามารถ ภูมิปัญญา ความเข้าใจอันลึกซึ้ง (Insight) ความรู้สร้างสรรค์ (Creativity) และนวัตกรรม (Obomsawin. 2001) ความรู้สร้างสรรค์ (Creativity) คือทักษะในการสร้างแนวคิด กระบวนการ และผลิตภัณฑ์ที่เป็นสิ่งใหม่ มีคุณภาพสูง และเหมาะสมในการใช้งาน (Sternberg and Lubart. 1996) โดยเป็นความรู้ดั้งเดิมที่ไม่ได้ดัดแปลง (Original ideas) และเป็นความรู้เจาะจง (Kilgour. 2006) Amabile (1983) กล่าวไว้ว่า ความรู้สร้างสรรค์เกิดจากการรวมกันของแรงบันดาลใจ ทักษะ (องค์ความรู้ ทักษะเชิงเทคนิค และพรสวรรค์) และทักษะเชิงสร้างสรรค์ ซึ่งตรงกับคำกล่าวของ Strenberg และ Lubart (1991) ที่ว่า ความรู้สร้างสรรค์จะถูกสร้างโดยผู้ที่มีความรู้ในภาคปฏิบัติระดับหนึ่ง และเกี่ยวข้องกับ 1) ความท้าทาย และความกดดัน 2) เรื่องเฉพาะเจาะจง (Specific domain) และ 3) ไม่ค่อยได้เกี่ยวข้องกับความจำ และความสามารถทางการวิเคราะห์ หรือความเฉลี่ยวฉลาด (Academic intelligence หรือ IQ) ดังนั้นพอสรุปได้ว่า ความรู้สร้างสรรค์ เป็นความรู้แฝง และความรู้ดำเนินการ (Procedural knowledge) ตามลักษณะที่อธิบายในข้อ 2.1

2.2.4 ประสบการณ์

ประสบการณ์ (Experience) คือ สิ่งที่ได้มาจากการสังเกตุการณ์ และการซึมซับจากปรากฏการณ์ และกิจกรรมที่ได้กระทำมาด้วยตนเอง นอกจากนี้ประสบการณ์ ยังรวมถึงความสามารถในการสร้างความเข้าใจ และการพิจารณา (Judgment) จากการประสบการณ์ที่ตนเองไม่ได้พบโดยตรง (Davenport and Prusak. 1998) ซึ่งประสบการณ์ที่เกิดจากการกระทำ หรือจากประสบการณ์ตรง จัดเป็นประสบการณ์แท้ (True experience) ที่ปราศจากการสร้างความเข้าใจไปเอง (Perception) (Kitaro. 1960) ซึ่ง Lam (2000) พบว่าประสบการณ์แท้ ต้องได้มาด้วยการกระทำ ดังนั้นประสบการณ์แท้จัดได้ว่าเป็นความรู้แบบดำเนินการ (Procedural knowledge) ส่วนประสบการณ์ที่สังเกตการณ์ และตีความหมายเองจัดเป็นความรู้แบบรับรู้ (Declarative knowledge) ตามลักษณะของความรู้ที่อธิบายโดย Ryle (1949) Varela และคณะ (1995) และ Brown และ Duguid (1998) ตามที่ได้อภิปรายในข้อ 2.2.1 ความรู้ดั้งเดิม จึงเป็นความรู้ในลักษณะของประสบการณ์ มีลักษณะการได้มาจากประสบการณ์ตรงเป็นระยะยาว

2.2.5 ความเชื่อ และความเข้าใจร่วม

ตามปรัชญากรีกโบราณ Aristotle ได้ให้ความหมาย ความเข้าใจ (Sense) หมายถึงการสร้างความเข้าใจ (Perception) ด้วยเหตุผล และความเข้าใจเพื่อนำไปสู่ความจริง ในสิ่งที่ได้กระทำไป ซึ่งจะนำไปสู่ปัญญา (Intelligence) ที่มีผลงานออกมาเป็นชิ้นเป็นอัน (Rowe and Broadie. 2002) Aristotle ได้กล่าวไว้ด้วยว่า ความเข้าใจที่ดี (Good sense) คือคุณงามความดี (Virtue) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญา หรือความรู้ระดับพิเศษ ที่หยั่งลึกลงไปในการพิจารณาที่ดี (Sound Judgment) และวัฒนธรรม (Baltes. 1993) ในปัจจุบันได้มีผู้ให้ความหมาย ความเข้าใจร่วม (Collective sense) ของสังคมนั้น ๆ ก็คือวัฒนธรรมของสังคมนั้น หรือองค์กรนั้น เช่นความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของ (Sense of ownership) สิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกัน และมีความรับผิดชอบ และผูกมัด (Responsibility and commitment) ในการดูแลสิ่งนั้น ๆ ซึ่งในสังคมที่มีวัฒนธรรมความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของที่เข้มแข็งจะกระตุ้นให้สมาชิกในสังคมในการรับรู้สิ่งใหม่ ๆ และแบ่งปันความรู้ (Gopalakrishnan and Santoro. 2004) ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ความเชื่อ และความเข้าใจร่วม (Shared values and collective sense) คือความเข้าใจและหลักการเหตุผลที่ใช้เป็นแนวทางในการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเปรียบได้กับความรู้ประเภทหลักการและเหตุผล (Theoretical knowledge) ตามที่ Garud (1997) ได้อธิบายไว้ข้างต้น

ในส่วนของความรู้เรื่องผักพื้นบ้าน ที่พิจารณาได้ว่าเป็นความรู้ท้องถิ่น และเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น ที่สะสมกันมารุ่นต่อรุ่น และปรับไปตามสภาพแวดล้อม และสถานการณ์ ซึ่งความรู้เรื่องผักพื้นบ้านก็น่าจะประกอบไปด้วยความรู้หลากหลายชนิด ทั้งความรู้ระดับรับรู้ ความรู้ดำเนินการ ความรู้เชิงเหตุผล และความรู้ในรู้แบบเฉพาะเจาะจง ทั้งภูมิปัญญา ประสบการณ์ และความรู้ชนิด ความเชื่อ และความเข้าใจร่วมของชุมชน ที่ได้สร้างความเข้าใจจากการกระทำ ในเรื่องการเพาะปลูก การเก็บเกี่ยว การบริโภค และการปรุงอาหารจากผักพื้นบ้าน

2.3 ความรู้เรื่องผักพื้นบ้าน

ผักพื้นบ้าน (Indigenous vegetables) คือพืชพันธุ์ที่มีอยู่ในท้องถิ่นที่นำมาบริโภค ซึ่งเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือเพาะปลูกไว้เพื่อความสะดวกในการเก็บเกี่ยว โดยผักพื้นบ้านแต่ละชนิดจะมีชื่อแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น (ณัฐ อาจสมิติ. 2548) ผักพื้นบ้านจะมีทั้งผักพื้นบ้านที่ขึ้นเองในธรรมชาติในพื้นที่ป่า แหล่งน้ำธรรมชาติ พื้นที่การเกษตร บ่อเลี้ยงสัตว์ คลองส่งน้ำ และข้างทาง และผักพื้นบ้านที่นำมาเพาะปลูกในแปลงการเกษตร และบริเวณบ้าน (Price and Ogle. 2008) ผักพื้นบ้านนำมาเพาะปลูกได้ง่าย และทนกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นนั้น ๆ โดยผักพื้นบ้านของแต่ละท้องถิ่นจะมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของท้องถิ่นนั้น ๆ (ลั่นทม จอนจวบทรง. 2537) เช่นการเก็บเกี่ยว การปรุงอาหารจากผักท้องถิ่น แต่การศึกษาของ Somnasang, Moreno and Chusil (1998) พบว่าพืชผักพื้นบ้านในธรรมชาติหลายชนิดที่เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยนำมาปลูกในบริเวณบ้านไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พืชผักพื้นบ้านจะดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เจาะจง ซึ่งเกษตรกรจะต้องเรียนรู้ และสังเกตการณ์จากธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง นั้นหมายถึงผู้ที่สามารถเรียนรู้เข้าถึงความรู้เหล่านี้ได้จะมีความรู้ในระดับรู้อย่างลึกซึ้ง หรือที่เรียกว่าเป็นภูมิปัญญาตามคำนิยามของภูมิปัญญาที่ได้อภิปรายไว้ข้างต้น ดังนั้นในแต่ละภาคจะมีผักพื้นบ้านที่แตกต่างกัน เนื่องจากมีสภาพภูมิประเทศ และภูมิอากาศที่แตกต่างกัน และในแต่ละท้องถิ่นจะมีการบริโภคผักพื้นบ้านที่แตกต่างกัน ถึงแม้จะเป็นผักชนิดเดียวกัน เช่นในภาคใต้ของประเทศไทยจะนิยมนำผักพื้นบ้านมาแกงกะทิเนื่องจากมีมะพร้าวจำนวนมาก (ลั่นทม จอนจวบทรง. 2537) ซึ่งจะเห็นได้ว่าในแต่ละภูมิภาคจะมีองค์ความรู้เรื่องผักพื้นบ้านที่แตกต่างกันไปตามชนิดของผักพื้นบ้านที่มีในท้องถิ่น และการบริโภคผักพื้นบ้านนั้น ๆ

2.3.1 องค์ความรู้ผักพื้นบ้าน

ความรู้เรื่องผักพื้นบ้านจะประกอบด้วยความรู้ทั้งเรื่องของชนิดของพืชที่ใช้บริโภคได้ เก็บเกี่ยว การบริโภคและการปรุงอาหารจากผักพื้นบ้าน และการเพาะปลูก ในแต่ละท้องถิ่นจะมีชนิดของผัก การเก็บเกี่ยว และการบริโภคและการปรุงอาหารที่ไม่เหมือนกัน Somnasang, Moreno and Chusil (1998) ได้ทำการศึกษาในเรื่องการเก็บอาหารป่าของชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พบว่าความรู้เรื่องผักพื้นบ้านในธรรมชาติของชาวบ้านจะประกอบไปด้วย การรู้จักชนิดพืช การเก็บรวบรวม การบริโภคและการปรุงอาหาร

โดยเรื่องของชนิดของผักพื้นบ้านในแต่ละภูมิภาคจะมีความแตกต่างกันไปตามสภาพของลักษณะภูมิประเทศ และภูมิอากาศ และสภาพแวดล้อม เช่นเขตภูมิภาคที่มีการทำพืชเศรษฐกิจจำนวนมากจะมีพืชผักพื้นบ้านจำนวนน้อย และน้อยชนิด เนื่องจากการไถกลบ และการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรได้ทำลายพืชผักธรรมชาติหลายชนิดไป (ลั่นทม จอนจวบทรง. 2537) ส่วนการเก็บเกี่ยว การบริโภคและการปรุงอาหาร ก็เป็นไปตามวัฒนธรรมการบริโภคของแต่ละภูมิภาค เช่นภาคใต้ของประเทศไทยนิยมรับประทานผักสด ผักลวกกะทิ หรือผักดอง ที่รวมเรียกว่าผักเหนาะ ซึ่งจริง ๆ แล้วผักเหนาะ หมายถึงผักพื้นบ้านที่มีอยู่ในธรรมชาติ ที่นำมารับประทานแบบสดร่วมกับกับอาหารรสเผ็ดในภาคใต้ของประเทศไทย (ลั่นทม จอนจวบทรง. 2537)

Setalaphruk and Price (2007) สรุปไว้ว่า ความรู้เรื่องผักป่า หรือพืชผักที่ขึ้นในธรรมชาติเป็นความรู้ท้องถิ่น และเป็นความรู้ชนิดความรู้แฝง (Tacit knowledge) และความรู้เชิงวัฒนธรรม (Cultural knowledge) ที่มีการถ่ายทอดความรู้ผ่านกระบวนการทางสังคม วัฒนธรรม และบริบทของครอบครัว ซึ่งจะเห็นได้ว่า ความรู้เรื่องผักพื้นบ้าน เป็นความรู้ท้องถิ่น และเป็นความรู้เชิงวัฒนธรรม ที่มีความเฉพาะ และแตกต่างไปตามสภาพของท้องถิ่น ทั้งสภาพทางกายภาพ สังคม และวัฒนธรรม ดังนั้นแหล่งความรู้ และกระบวนการถ่ายทอดก็จะเป็นไปตามท้องถิ่น หรือลักษณะการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย

2.3.2 แหล่งความรู้ และการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่น

ตามที่ได้อภิปรายในหัวข้อก่อนหน้านี้ ความรู้เรื่องผักพื้นบ้านเป็นความรู้ท้องถิ่น ความรู้ชนิดความรู้แฝง และความรู้เชิงวัฒนธรรม ดังนั้นความรู้เรื่องผักพื้นบ้านจะอยู่กับคนในท้องถิ่น ที่แฝงอยู่ในวิถีชีวิต กิจกรรมประจำวัน และวัฒนธรรมการดำเนินชีวิต และวัฒนธรรมชุมชน ที่สั่งสมมาเป็น

ระยะเวลายาวนาน ซึ่งตามลักษณะของความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้ประเภทนี้จะสะสมมาจากรุ่นสู่รุ่น เป็นประสบการณ์ และทักษะของรายบุคคล ความรู้ประเภทนี้จะอยู่หลักในผู้สูงอายุในชุมชน (Korma. 1995; Sefa Dei, Hall and Rosenberg. 2000; Storey. 2005)

แต่จากการศึกษา ของ Price และ Ogle (2008) พบว่าความรู้ในเรื่องของผักพื้นบ้านในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ใน 3 ประเทศ (ไทย ลาว และเวียดนาม) จะมีอยู่มากในผู้หญิง โดยกล่าวไว้ว่าความรู้เรื่องผักพื้นบ้านเป็นความรู้ของผู้หญิง (Knowledge of woman หรือ Gender-based knowledge) Price และ Ogle (2008) ยังพบอีกว่า ความรู้เรื่องผักพื้นบ้านส่วนมากจะอยู่ในผู้หญิงวัย 30-50 ปี เพราะเป็นวัยที่ต้องรับหน้าที่ในการจัดหาอาหารให้ครอบครัว และรวมถึงจัดเก็บผักพื้นบ้านเพื่อเป็นรายได้เสริมให้ครอบครัว แต่ในวัยที่มีอายุที่มากกว่า 50 ปี ก็จะมีความรู้เรื่องผักพื้นบ้านในชนิดที่ได้สูญหายไปในช่วงปัจจุบันนี้ และการถ่ายทอดความรู้ให้ครอบครัว จะไม่ใช่แค่ความรู้เรื่องผักพื้นบ้านแต่จะรวมถึงเทคนิคเฉพาะด้วย

ในด้านการถ่ายทอดความรู้ ความรู้เรื่องผักพื้นบ้านจะมีลักษณะการถ่ายทอดเช่นเดียวกับการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นแขนงอื่น ๆ ที่ นักวิจัยหลายท่าน เช่น Obomsawin (2001), Sefa Dei, Hall and Rosenberg (2000) และ Storey (2005) โดยความรู้เหล่านั้น ได้ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นภายในครอบครัวเพื่อการดำรงชีวิต ซึ่งความรู้เหล่านี้จะถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่งด้วยวิถีการดำเนินชีวิตแบบธรรมชาติแทนที่การเรียนในห้องเรียนอย่างเป็นทางการ (ลั่นทม จอนจวบทรง. 2537) โดยที่ผู้หญิงจะมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการถ่ายทอดความรู้เรื่องผักพื้นบ้านต่อคนรุ่นใหม่ เนื่องจากผู้หญิงรับผิดชอบในการจัดหาอาหารให้ครอบครัว ซึ่งไม่ใช้แค่การปรุงอาหาร แต่รวมถึงการไปหาพืชผักด้วย (Price and Ogle. 2008) Somnasang, Moreno and Chusil (1998) พบว่า ผู้หญิงจะพาลูกออกไปเก็บผักพื้นบ้านด้วย โดยเฉพาะลูกสาวออกไปกับแม่ เนื่องจากไม่มีคนดูแล ในขณะที่ลูกชายจะไปหาปลา และสัตว์น้ำอื่น ๆ เพื่อเป็นอาหารกับพ่อ ดังนั้นลูกสาวจะได้รับการถ่ายทอดความรู้เรื่องผักพื้นบ้านทั้งชนิดของพืชที่สามารถใช้บริโภคได้ และการเก็บมาเป็นอาหาร รวมทั้งการขยายพันธุ์พืช เนื่องจากผู้หญิงมีการเก็บพืชบางชนิดมาขยายพันธุ์และเพาะปลูกในบริเวณใกล้บ้านเพื่อความสะดวกในการเก็บบริโภค นอกจากนี้เด็กยังได้เรียนรู้เรื่องนี้จากเพื่อนบ้านด้วย เนื่องจากผู้หญิงนิยมออกไปเก็บผักพื้นบ้านกันเป็นกลุ่มญาติ และเพื่อนบ้าน ซึ่งกล่าวได้ว่าการถ่ายทอดความรู้เรื่องผักพื้นบ้านให้คนรุ่นใหม่ เป็นการถ่ายทอดผ่านกระบวนการดำเนินชีวิต และถ่ายทอดความรู้แฝง (Tacit knowledge) และความรู้ดำเนินการ (Procedural knowledge) ที่มีอยู่ในตัวของผู้ที่เกี่ยวข้องกับผักพื้นบ้าน ซึ่งอาจจะมีความ

แตกต่างจากการถ่ายทอดความรู้แฝง และความรู้ดำเนินการทั่วไป เนื่องจากความรู้ท้องถิ่นยังเกี่ยวข้องกับลักษณะ สภาพแวดล้อม และวัฒนธรรมของท้องถิ่นด้วย

2.4 การถ่ายทอดความรู้

การถ่ายทอดความรู้ (Knowledge transfer) หมายถึงกระบวนการที่ความรู้ถ่ายทอดจากคนหนึ่ง หรือกลุ่มหนึ่ง หรือหน่วยงานหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่ง กลุ่มหนึ่ง หรือหน่วยงานหนึ่ง (Gupta, Sharma and Hus. 2004) เปรียบเทียบกับการแบ่งปันความรู้ (Knowledge sharing) ที่เป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้กันระหว่าง 2 ฝ่าย (Ryu et al. 2005) แต่การถ่ายทอดความรู้จะเป็นกระบวนเคลื่อนย้ายของความรู้ที่ไปทางเดียว (One-way process) โดย Liyanage, Elhag, Ballal and Li (2009) สรุปไว้ว่ากระบวนการถ่ายทอดความรู้เป็นการสื่อสารความรู้จากผู้รู้ไปให้กับผู้ที่ต้องการความรู้ หรือการได้มาซึ่งความรู้ (Knowledge acquisition) ของฝ่ายที่ต้องการความรู้ ซึ่งสนับสนุนคำนิยามการถ่ายทอดความรู้ของนักวิจัยหลายท่านให้คำนิยามการถ่ายทอดความรู้นั้นมีนัยมากกว่าการส่งต่อความรู้ แต่หมายความรวมถึงกระบวนการที่ถ่ายทอดความรู้จากผู้ให้ และกระบวนการสะสมความรู้ในบุคคลที่รับความรู้ (Wathne, Roos and Krogh. 1996) โดยที่หมายความรวมถึงกระบวนการเรียนรู้ และการสร้างความรู้ ความเข้าใจในความรู้ที่สามารถนำไปใช้งานได้ โดย Albino, Garavelli and Gorgoglione (2004) ให้ความหมายของการถ่ายทอดความรู้ คือการสื่อสารระหว่างบุคคลเพื่อส่งสารสนเทศให้กับอีกบุคคลหนึ่งเพื่อแปลงเป็นความรู้ โดยผ่านกระบวนการการรับรู้ (Cognitive systems) การแปลความหมาย (Interpretation) การเข้ารหัส (Codification) และการฝึกฝน (Practice) ดังนั้นกระบวนการถ่ายทอดความรู้จึงประกอบด้วยหลายกระบวนการย่อย ๆ ซึ่งนักวิจัยแต่ละท่านได้ศึกษาและเสนอโมเดลการถ่ายทอดความรู้ออกมาหลายกระบวนการที่แตกต่างกัน และ มีองค์ประกอบของการถ่ายทอดความรู้ที่แตกต่างกัน ซึ่งจะมีการอภิปรายในหัวข้อต่อจากนี้

2.4.1 กระบวนการถ่ายทอดความรู้

จากคำนิยามของการถ่ายทอดความรู้ แสดงให้เห็นว่าการถ่ายทอดความรู้ประกอบไปด้วยหลายกระบวนการ ที่รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้ การได้มาซึ่งความรู้ (Knowledge acquisition) การเรียนรู้ และการสร้างความรู้ โดยนักวิจัยหลายท่าน เช่น Boisot (2002) และ Albino, Garavelli and Gorgoglione (2004) ได้เสนอโมเดลการถ่ายทอดความรู้ที่จัดกลุ่มกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้ได้เป็น 2 กระบวนการหลัก คือ กระบวนการถ่ายทอดความรู้จากผู้ให้ความรู้ หรือกระบวนการสื่อสารความรู้และรับความรู้ของผู้ต้องการความรู้, และกระบวนการเรียนรู้ของผู้รับความรู้

แต่มีนักวิจัยด้านการจัดการความรู้หลายท่านได้สรุปไว้ว่า กระบวนการถ่ายทอดความรู้ควรมีมากกว่า 2 กระบวนการ เช่น Carrillo, Robinson, Anumba and Bouchlaghem (2006) ได้เสนอไว้ว่า กระบวนการถ่ายทอดความรู้ประกอบด้วย 3 กระบวนการ คือ 1) การพิจารณาสถานการณ์การถ่ายทอดความรู้ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน 2) การค้นหาความรู้ที่ต้องการและปัญหาในการปฏิบัติ และ 3) การพัฒนาวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ (Learning culture) Kwan and Cheung (2006) ได้เสนอไว้ว่ากระบวนการถ่ายทอดความรู้ประกอบด้วย 4 กระบวนการ คือ การสร้างแรงจูงใจ (Motivation) การค้นหาความเหมาะสม (Matching) การดำเนินการถ่ายทอด (Implementation) และการจัดเก็บความรู้ (Retention) Cranefield และ Yoong (2007) ได้เสนอกระบวนการถ่ายทอดความรู้ระหว่างองค์กรไว้ 6 ขั้นตอน คือ 1) การพิจารณา (Engaging) ซึ่งคือการคัดกรองความรู้ (Knowledge filtering) 2) การนิยามความรู้ (Defining) คือการแปลความหมาย และตีความความรู้ (Translation and interpretation) 3) การค้นหาความรู้ (Seeking) ซึ่งไปถึงการสังเคราะห์ความรู้ และการตีความหมาย (Synthesising and interpretating) ด้วย 4) การเปิดเผยความรู้ (Articulating) คือการนำความรู้ที่รวบรวมมาได้ดัดแปลงและจัดเก็บให้เป็นระบบ (Knowledge codification) 5) การผสมผสานความรู้ (Integating) คือการนำความรู้ที่ได้มาสอดแทรกกับแผนงานด้านความรู้ขององค์กร และ 6) การเผยแพร่ความรู้ (Disseminating) สู่การทำงานส่วนต่าง ๆ ขององค์กรที่เกี่ยวข้อง และตัวอย่างโมเดลการถ่ายทอดความรู้สุดท้ายที่นำมาอภิปราย คือ โมเดลการถ่ายทอดความรู้ของ Liyanage, Elhag, Ballal and Li (2009) ที่ได้เสนอไว้ว่ากระบวนการถ่ายทอดความรู้ประกอบด้วย 4 กระบวนการ คือการตระหนักถึงความรู้ที่ต้องการ (Knowledge awareness) การได้มาซึ่งความรู้ (Knowledge acquisition) การแปลงความรู้ (Knowledge transformation) และการรวมความรู้ (Knowledge association)

จากโมเดลการถ่ายทอดความรู้ที่อภิปรายข้างต้น มีสังเกตได้ว่าในกระบวนการดังกล่าวสามารถจัดกลุ่มกระบวนการได้เป็น 2 ส่วน สรุปได้ตามตารางที่ 2.1 คือ 1) กระบวนการในถ่ายทอดหรือให้ความรู้ และการได้มาซึ่งความรู้ จะประกอบด้วยกระบวนต่าง ๆ คือ การพิจารณาสถานการณ์ความรู้ในปัจจุบัน การค้นหาความรู้ที่ต้องการและปัญหาในการปฏิบัติ (Carrillo et Al. 2006) การสร้างแรงจูงใจ การค้นหาความเหมาะสม การดำเนินการถ่ายทอด (Kwan and Cheung. 2006) การพิจารณาการค้นหาความรู้ การเปิดเผยความรู้ และการนิยามและการตีความความรู้ ความรู้ (Cranefield และ Yoong. 2007) การตระหนักถึงความรู้ที่ต้องการ และการรวมความรู้ (Liyanage et al. 2009) และ 2) กระบวนการในฝ่ายผู้รับความรู้ ได้แก่ การพัฒนาวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้(Carrillo et al. 2006)

การจัดเก็บความรู้ (Kwan and Cheung. 2006) การผสมผสานความรู้ และการเผยแพร่ความรู้ (Cranefield and Yoong. 2007) การแปลงความรู้ และการรวมความรู้ (Liyanage et al. 2009)

ดังนั้นในการศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่น เรื่องผักพื้นบ้านในครั้งนี้ จะใช้กรอบกระบวนการถ่ายทอดความรู้โดยยึดหลัก 2 กระบวนการหลักตามกิจกรรมหลักของการถ่ายทอดความรู้ คือ 1) กระบวนการถ่ายทอดและรับความรู้ (Knowledge transmission and acquisition) และ 2) กระบวนการสร้างความเข้าใจ และการเรียนรู้ของผู้รับความรู้ (Knowledge interpretation) จนสามารถนำความรู้ที่ได้รับมาใช้ดำเนินการได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือรวมถึงกระบวนการที่ผู้รับความรู้สามารถสร้างความรู้ความเข้าใจในระดับความรู้ดำเนินการ (Procedural knowledge) โดยใน 2 กระบวนการนี้จะมีกระบวนการย่อย ๆ หรือกิจกรรม และยังสอดคล้องกับกระบวนการแปลงความรู้ (Knowledge conversion) ของ Nonaka (1994) อีกด้วย ภาพที่ 2.1 แสดงรายละเอียดของกระบวนนการถ่ายทอดความรู้ที่เกี่ยวข้อง และมีรายละเอียดดังนี้

1) กระบวนการถ่ายทอดและรับความรู้ (Knowledge Transmission and acquisition process) หรือกระบวนการสื่อสาร คือ ส่วนของการถ่ายทอดความรู้จากผู้มีความรู้ส่งให้กับผู้รับความรู้ผ่านสื่อกลาง หรือช่องทางต่าง ๆ พิจารณาจากการถ่ายทอดความรู้ภายในองค์กร หรือภายในครอบครัว หรือชุมชนของความรู้ท้องถิ่น นักวิจัยเล็งเห็นว่าในส่วนนี้ควรจะประกอบด้วย 3 กิจกรรมหลัก คือ กระบวนการพิจารณากลั่นกรองความรู้ (Knowledge awareness & filtering) การสื่อสาร และถ่ายทอดความรู้ และกระบวนการได้มาซึ่งความรู้

กระบวนการแรก คือกระบวนการพิจารณากลั่นกรองความรู้ (Knowledge awareness & filtering) Liyanage, Elhag, Ballal and Li (2009) ได้เสนอไว้ว่า กระบวนการถ่ายทอดความรู้จะเริ่มต้นด้วยกระบวนการวินิจฉัยคุณค่าของความรู้ และความเหมาะสมของความรู้ ที่รวมทั้งแหล่งความรู้ที่มีความเหมาะสม ก่อนที่จะทำการถ่ายทอด และรับความรู้ ซึ่งตรงกับการศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ข้ามองค์กรของ Cranefield และ Yoong (2007) ที่สรุปไว้ว่าการถ่ายทอดความรู้จะเริ่มต้นจากขั้นตอนการพิจารณา และกลั่นกรองความรู้ ของผู้ถ่ายทอดความรู้ เพื่อค้นหาความรู้ที่เหมาะสมกับผู้ที่จะรับความรู้

ตารางที่ 2.1 สรุปกระบวนการถ่ายทอดความรู้ของแต่ละโมเดลการถ่ายทอดความรู้

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ (Boisot. 2002; Albino, Garavelli and Gorgoglione. 2004)	
กระบวนการถ่ายทอดคและรับความรู้ (Knowledge transmission and acquisition)	**กระบวนการเรียนรู้และสร้างความเข้าใจของผู้รับความรู้ (Knowledge interpretation)**
Carrillo et al. (2006) 1. การพิจารณาสถานการณ์ความรู้ในปัจจุบัน 2. การค้นหาความรู้ที่ต้องการและปัญหาในการปฏิบัติ	**Carrillo et al. (2006)** 3. การพัฒนาวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้
Kwan and Cheung (2006) 1. การสร้างแรงจูงใจ 2. การค้นหาความเหมาะสม 3. การดำเนินการถ่ายทอด	**Kwan and Cheung (2006)** 4. การจัดเก็บความรู้
Cranefield และ Yoong (2007) 1. การพิจารณา 2. การนิยามความรู้ ตีความความรู้ 3. การค้นหาความรู้ 4. การเปิดเผยความรู้	**Cranefield และ Yoong (2007)** 5. การผสมผสานความรู้ 6. การเผยแพร่ความรู้
Liyanage et.al. (2009) 1. การตระหนักถึงความรู้ที่ต้องการ 2. การได้มาซึ่งความรู้	**Liyanage et.al. (2009)** 3. การแปลงความรู้ 4. การรวมความรู้

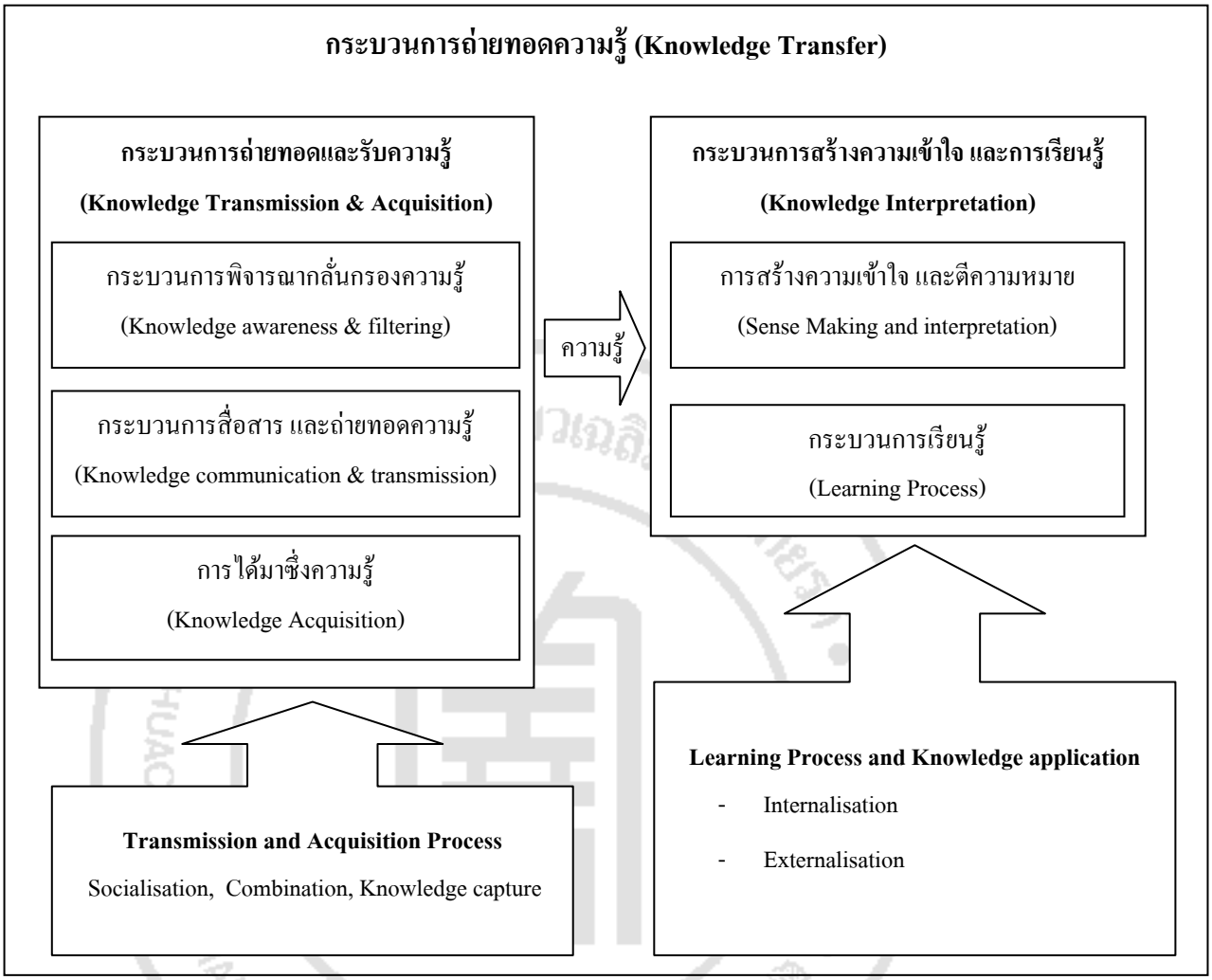

ภาพที่ 2.1 กระบวนการถ่ายทอดความรู้

กระบวนการต่อมา คือกระบวนการสื่อสาร และถ่ายทอดความรู้ (Communication and transmission process) ซึ่งเกี่ยวข้องกับกระบวนการที่ความรู้ไหลเวียนจากผู้รู้ หรือผู้ส่งความรู้ถึงผู้รับด้วยกระบวนการสื่อสาร ผ่านสื่อ และช่องทางต่าง ๆ (Albino, Garavelli and Schiuma. 1999) ซึ่งในกระบวนการสื่อสารมีองค์ประกอบในการพิจารณา 5 องค์ประกอบ คือ ข้อความที่สื่อสาร (Message) ผู้ส่งความรู้ (Sender) ผู้รับความรู้ (Receiver) ช่องทางการสื่อสาร (Channel) การถ่ายทอด (Transmission) คือกิจกรรม หรือกระบวนการที่ใช้เพื่อการถ่ายทอดความรู้ และประสิทธิภาพการ

สื่อสาร (Communication effect) ซึ่งก็คือผลลัพธ์ของกระบวนการสื่อสาร หรือกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่เกิดขึ้น (Joshi, Sarker and Sarker. 2007)

ในบริบทของกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ข้อความที่สื่อสาร ก็คือความรู้จากผู้มีความรู้ หรือผู้ส่งความรู้ ช่องทางการสื่อสาร คือสื่อที่ใช้ในการสื่อสาร ซึ่งเป็นทางบุคคลถึงบุคคล หรือผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ในส่วนของการถ่ายทอดความรู้ (Transmission) หรือกิจกรรมที่ใช้เพื่อการถ่ายทอดความรู้ Liyanage, Elhag, Ballal and Li (2009) ได้ให้ข้อเสนอไว้ว่า กิจกรรมที่สำคัญของการถ่ายทอดความรู้ คือกระบวนการ 4 กระบวนการในโมเดลการแปลงชนิดของความรู้ (Knowledge Conversion) ระหว่างความรู้แบบชัดเจน และความรู้แฝง ของ Nonaka (1994) ที่ประกอบไปด้วย 4 กระบวนการ คือ กระบวนการทางสังคม (Socialisation) กระบวนการผสมผสาน (Combination) กระบวนการภายใน (Internalisation) และกระบวนการภายนอก (Externalisation)

จากกรอบกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่แบ่งการถ่ายทอดความรู้เป็น 2 ส่วน ที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเล็งเห็นว่ากระบวนการทางสังคม และกระบวนการผสมผสาน น่าจะเป็นกระบวนการในส่วนของการถ่ายทอดความรู้จากผู้ให้ความรู้ เนื่องจากกระบวนการทางสังคม ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างบุคคล จะเป็นกระบวนการเพื่อการถ่ายทอดความรู้จากผู้ส่งความรู้ให้กับผู้รับ โดยเน้นการถ่ายทอดความรู้แฝง (Tacit knowledge) ส่วนกระบวนการผสมผสานควรจะเป็นกระบวนการสำหรับได้มาซึ่งความรู้ (Knowledge acquisition) ที่เน้นการรวบรวมความรู้เด่นชัด (Explicit knowledge)

แต่กระบวนการภายใน และกระบวนการภายนอก ควรจะเป็นกระบวนการของการสร้างความรู้ในส่วนของผู้รับความรู้ เนื่องจากกระบวนการภายใน คือกระบวนการที่เปลี่ยนความรู้ชัดแจ้งให้เป็นความรู้แฝงในตัวตนเอง ซึ่งคือกระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการภายนอก คือกระบวนการที่นำความรู้แฝงออกมาเป็นรูปธรรม หรือความรู้ชัดแจ้ง

ส่วนกระบวนการสุดท้ายในส่วนของการถ่ายทอดและรับความรู้ คือกระบวนการได้มาซึ่งความรู้ (Knowledge Acquisition) คือกระบวนการที่จะได้มาซึ่งความรู้ของผู้จะรับความรู้ (Liyanage, Elhag, Ballal and Li. 2009) ซึ่งผู้วิจัยพิจารณาว่า กระบวนการได้มาซึ่งความรู้จะเกี่ยวข้องกับกระบวนการยึดจับความรู้ (Knowledge capture) และกระบวนการผสมผสาน ในโมเดลการแปลงชนิด

ของความรู้ ระหว่างความรู้แบบชัดเจน และความรู้แฝง ของ Nonaka (1994) เนื่องจากกระบวนการผสมผสาน คือกระบวนการที่แต่ละคนจะทำการรวบรวมความรู้ชัดแจ้งเข้าด้วยกัน หรือเรียกได้ว่ากระบวนการจัดปรับความรู้ (Reconfiguring information) เพื่อให้สอดคล้องกับตัวเอง ด้วยการจัดหมวดหมู่ใหม่ จัดเรียงข้อมูล เพิ่มเติม หรือจัดให้เหมาะสมกับสถานการณ์ (Recontextualizing) ซึ่งกระบวนการนี้จะเกี่ยวข้องกับกระบวนการประมวลผลข้อมูล หรือระบบสารสนเทศ

ในส่วนของกระบวนการยึดจับความรู้ (Knowledge capture) คือกระบวนการที่รวบรวมความรู้รูปแบบต่าง ๆ จากแหล่งต่าง ๆ มาอยู่ในรูปแบบที่เด่นชัด (Explicit form) เพื่อสะดวกในการนำไปใช้ (Balasubramanian, Nochur, Henderson and Kwan. 1999; Holsapple and Joshi. 1999) กระบวนการยึดจับความรู้ประกอบไปด้วยหลาย ๆ กิจกรรม ซึ่งพอจัดกลุ่มได้เป็น 3 แนวทาง คือการยึดจับความรู้ทางการปฏิบัติ ทางการศึกษา และกระบวนการทางสังคม 1) การยึดจับความรู้ทางการปฏิบัติ (Practical approach) จะมุ่งเน้นที่การปฏิบัติงาน (Wiig. 1999) และการจ้างผู้เชี่ยวชาญมาร่วมงานด้วย (Gupta, Sharma and Hsu. 2004) 2) การยึดจับความรู้ทางทางการศึกษา (Education approach) จะเน้นไปในเรื่องการฝึกอบรม การฝึกงาน การสรุปบทเรียน (Wiig. 1999) และการศึกษาเอกสาร (Garza and Ibbs. 1992) Ryu, Kim, Chaudhury and Rao (2005) ได้แนะนำไว้ว่า การยึดจับความรู้ผ่านการเรียนรู้ แยกได้เป็น 3 วิธี คือ การเรียนรู้จากการปฏิบัติ (Learning by doing) การเรียนรู้จากผู้อื่น (Learning from others) และการเรียนรู้ด้วยการลงทุน (Learning by investment) ซึ่งตรงกับข้อแนะนำของ Wiig (1999) ที่ว่าความรู้สามารถได้มาด้วยการเข้ารับการฝึกอบรม และการจัดหาใบอนุญาต (Licensing) นอกจากนี้การเรียนรู้จากผู้อื่น และการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติยังเกี่ยวข้องกับเทคนิค “ชุมชนนักปฏิบัติ” (Community of Practice หรือ CoP) ที่หมายถึงการรวมกลุ่มแบบไม่เป็นทางการของผู้ปฏิบัติงานในด้านเดียวกัน เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์ เพื่อเป็นการเรียนรู้ ซึ่งเป็นเทคนิคที่ช่วยในการแบ่งปันความรู้แฝง (Wenger, McDermott and Snyder. 2002) 3) การยึดจับความรู้ทางกระบวนการทางสังคม (Social approach) เช่นการปฏิสังสรรค์ทางสังคม และการอภิปราย เนื่องจากตามทฤษฎีทุนทางสังคม (Social capital) ระบุไว้ว่า การเชื่อมโยง และความสัมพันธ์ทางสังคมจะสร้างช่องทางการสื่อสารข้อมูล และส่งเสริมให้เกิดการยึดจับความรู้ และการถ่ายทอดความรู้ (Coleman. 1988) ซึ่งการศึกษาของ Hylko (2005) มีผลลัพธ์ที่สามารถสนับสนุนทฤษฎีทุนทางสังคมว่า เวทีการอภิปรายจะช่วยสนับสนุนการยึดจับความรู้

โดยสรุปกระบวนการถ่ายทอดและรับความรู้ จะมุ่งเน้นในเรื่องกระบวนการสื่อสารความรู้จากส่วนของผู้มีความรู้ (Sender) ที่จะถ่ายทอดให้กับผู้รับความรู้ (Receiver) และรวมถึงกระบวนการได้มาซึ่งความรู้ (Acquisition process) ของผู้รับความรู้ด้วย โดยการถ่ายทอดความรู้จะมุ่งเน้นที่องค์ประกอบของการสื่อสาร และกระบวนการถ่ายทอดความรู้แฝงจากกิจกรรมทางสังคม (Socialisation) ตามโมเดลการแปลงชนิดของความรู้ ระหว่างความรู้แบบชัดเจน และความรู้แฝง ของ Nonaka (1994) ส่วน กระบวนการได้มาซึ่งความรู้จะมุ่งเน้นไปที่กระบวนการยึดจับความรู้ (Knowledge capture) ด้วยเทคนิคต่าง ๆ

2) กระบวนการสร้างความเข้าใจ และการเรียนรู้ (Knowledge interpretation) คือ กระบวนการสร้างความเข้าใจ ตีความหมายความรู้ที่ได้รับมา และกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างเป็นความรู้ของตนเอง (Boisot, 2002; Albino, Garavelli and Schiuma. 1999) ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับระบบการรับรู้ (Cognitive system) การฝึกฝน และการนำความรู้ไปใช้ (Albino, Garavelli and Gorgoglione. 2004) ซึ่งในกระบวนการนี้จะเกี่ยวข้องกับ 2 กระบวนการ คือ กระบวนการสร้างความเข้าใจ และตีความหมาย (Sense making and interpretation) และกระบวนการเรียนรู้ (Learning processes)

กระบวนการสร้างความเข้าใจ และตีความหมายความรู้ คือ กระบวนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความเข้าใจจากเหตุการณ์ หรือสิ่งที่ตัวเองได้รับรู้ (Wathne, Roos and Krogh. 1996) ซึ่งเป็นกระบวนการที่สร้างความเข้าใจกับความรู้ที่ได้ ด้วยการแปลความหมาย และตีความหมาย (Translation and interpretation) ให้ง่าย และตรงกับบริบทของตนเองเพื่อเตรียมนำไปใช้งาน (Cranefield และ Yoong. 2007) ซึ่งตรงกับโมเดลการถ่ายทอดความรู้ของ Liyanage, Elhag, Ballal and Li (2009) ที่เสนอไว้ว่า กระบวนการที่ต่อจากกระบวนการได้มาซึ่งความรู้ (Knowledge acquisition) คือ กระบวนการแปลงความรู้ (Knowledge transformation) และการรวมความรู้ (Knowledge association) ซึ่งคือกระบวนการแปลความหมายความรู้ที่ได้รับ การตระหนักรู้ในความรู้นั้นกับความต้องการนำไปใช้ของผู้รับความรู้ เพื่อเข้าสู่รกระบวนการนำความรู้ไปใช้ (Knowledge application) และการนำความรู้นั้นไปใช้

กระบวนการเรียนรู้ (Learning processes) คือกระบวนการด้านการรับรู้ (Cognitive approach) ที่จะเกี่ยวข้องกับเหตุผล การสร้างประสบการณ์ การทดลอง กิจกรรม และการวิเคราะห์

(Jackson. 1993) เพื่อการสร้างความสามารถ (Competency) ซึ่งควรประกอบไปด้วย 5 กระบวนการคือ การวินิจฉัยปัญหา การหาทางออก หรือการได้มาซึ่งความรู้ (Knowledge acquisition) การทดสอบความรู้ (Handy. 1995) การจัดเก็บความรู้ และการกระจายความรู้ (Lopez, Peon and Ordas. 2004) 1) การวินิจฉัยปัญหา (Problem identification) คือกระบวนการค้นหาหัวข้อที่ต้องการเรียนรู้ 2) การหาทางออก หรือการได้มาซึ่งความรู้ (Knowledge acquisition) คือกระบวนการค้นหาความรู้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการยึดจับความรู้ (Knowledge capture) ตามที่ได้อภิปรายในหัวข้อการหน้านี้ 3) การทดสอบความรู้ (Knowledge testing and reflection) คือกระบวนการประเมินความรู้ที่ได้รับมา ซึ่งตามทฤษฎีการจัดการความรู้ ความรู้สามารถประเมินได้จากวิธีการอภิปรายของผู้เกี่ยวข้อง (Weick. 1979) และการใช้ความรู้ และสะท้อนผลการใช้ (Choo. 1998) 4) การจัดเก็บความรู้ (Knowledge storing) คือ กระบวนการจัดการเนื้อหา (Content management) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการผลิต และจัดการเนื้อหา เพื่อกระจายให้ถึงผู้ใช้งาน (Nakano. 2002; Alsup and Strong. 2004) และการจัดการทรัพย์สินทางปัญญาหรือความรู้ ซึ่งกระบวนการสุดท้ายนี้ได้เกี่ยวข้องกับกระบวนการสุดท้ายของกระบวนการเรียนรู้ด้วย และ 5) การกระจายความรู้ (Knowledge distribution) คือ กระบวนการที่นำความรู้ที่ได้ไปใช้ (Knowledge exploitation) เป็นกระบวนการที่ถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่เป็นชิ้นงานที่ชัดเจน เช่นเป็นสินค้าและบริการ (Zack. 2002) ซึ่ง Swan, Newell, Scarbrough and Hislop (1999) พิจารณาว่าจะต้องเป็นกระบวนการที่ส่งเสริมให้เกิดการใช้ความรู้ในการดำเนินกิจกรรม หรือ เป็นกระบวนการใช้ความรู้ตามความต้องการ (Demand driven approach) โดยสรุปจะเห็นว่า กระบวนการเรียนรู้ ได้สอดคล้องกับการจัดการความรู้ในหลายกระบวนการ คือ การได้มาซึ่งความรู้ การสร้าง และยึดจับความรู้ การตรวจสอบความรู้ การจัดเก็บความรู้ และการนำความรู้ไปใช้

ซึ่งสามารถตั้งข้อสังเกตได้ว่า กระบวนการเรียนรู้และสร้างความเข้าใจ จะมุ่งเน้นที่การรับรู้และทำความเข้าใจความรู้ (Sense making) กระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) และการสร้างความรู้ (Knowledge creation) ที่มุ่งเน้นที่ระดับการสร้างความรู้ดำเนินการ (Procedural knowledge) ซึ่ง Carrillo, Robinson, Anumba and Bouchlaghem (2006) ได้เสนอไว้ว่า เมื่อค้นหาความรู้ที่ต้องการได้แล้ว จะต้องมีกระบวนการพัฒนาวัฒนธรรมการเรียนรู้ (Learning culture) ดังนั้นกระบวนการสร้างความรู้ของผู้รับความรู้ จึงเกี่ยวข้องกับกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการโมเดลการแปลงชนิดของความรู้ระหว่างความรู้แบบชัดเจน และความรู้แฝง ของ Nonaka (1994) ในส่วนของกระบวนการภายใน (Internalisation) ที่มุ่งเน้นการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้าใจ และความรู้แฝงในตัวผู้เรียนรู้ และ

กระบวนการภายนอก (Externalisation) ที่ดึงความรู้ที่มีอยู่ในตัวออกมาแสดงในรูปแบบที่ชัดเจน สะดวกต่อการใช้งาน

ในส่วนของการสร้างความเข้าใจจากเหตุการณ์ หรือสิ่งที่ตัวเองได้รับรู้ (Sense making) เกิดขึ้นจาก 2 กระบวนการ คือ กระบวนการตีความหมายทางพฤติกรรม และกระบวนการตีความหมายทางการเรียนรู้ กระบวนการตีความหมายทางพฤติกรรม (Behaviour process) คือกระบวนการที่บุคคลแปลความหมายสิ่งที่ได้รับรู้ด้วยการมีส่วนร่วมในกิจกรรมนั่น ๆ ในขณะที่กระบวนการตีความหมายทางการเรียนรู้ (Cognitive process) เป็นการตีความหมายสิ่งที่ได้รับรู้ด้วยการสร้างความเข้าใจด้วยตนเองจากการได้ให้เห็น หรือประจักษ์ (Trice and Beyer. 1993)

แต่จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่ได้อภิปรายในข้างต้น เป็นการศึกษาและนำเสนอเป็นโมเดลการถ่ายทอดความรู้ที่พัฒนาขึ้นมาสำหรับการถ่ายทอดความรู้ภายในองค์กรภาคธุรกิจ หน่วยงานราชการ การถ่ายทอดระหว่างองค์กร โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรแม่สู่องค์กรลูกข่าย ซึ่งมีลักษณะองค์กร วัฒนธรรมองค์กร และลักษณะของความรู้ที่แตกต่างจากความรู้ท้องถิ่น ลักษณะของชุมชนและวัฒนธรรมของชุมชนชนบทของไทย ในบริบทของความรู้ท้องถิ่นองค์ประกอบในการสื่อสารคงจะต้องมีความต่างจากความรู้ในองค์กรทั่วไป หรือการถ่ายทอดความรู้ระหว่างองค์กร เนื่องจากตัวความรู้ที่จะสื่อสารมีลักษณะที่เฉพาะเจาะจงตามที่อภิปรายในหัวข้อที่ผ่านมา คุณลักษณะของผู้ส่งความรู้ (Sender) และผู้รับความรู้ (Receiver) ช่องทางการสื่อสาร (Channel) ที่สอดคล้องการสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น กิจกรรมการถ่ายทอด (Transmission) ที่สอดคล้องกับคุณลักษณะของผู้ส่งความรู้ และผู้รับความรู้ เพื่อให้การสื่อสารความรู้มีประสิทธิภาพ ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้จะอภิปรายในหัวข้อถัดไป ดังนั้นในส่วนของกระบวนการเรียนรู้ของผู้รับความรู้จะต้องสอดคล้องกับลักษณะของความรู้ท้องถิ่น สภาพแวดล้อมในท้องถิ่น ที่เป็นสังคมเกษตรกรรม มากกว่าเป็นสังคมเมือง และสังคมอุตสาหกรรม

2.4.2 การถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่น

ตามที่ได้อภิปรายไว้ในหัวข้อ 2.2 ความรู้ท้องถิ่นเกิดจากการฝึกฝน และสังเกตการณ์จากประสบการณ์ตรง และถ่ายทอดด้วยการสอนแบบบอกกล่าวโดยผู้เฒ่าของท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่น ดังนั้นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่น จึงมีกระบวนการและวิธีการที่แตกต่างจากการถ่ายทอดความรู้ทั่วไป หรือความรู้สมัยใหม่ของภาคธุรกิจ และภาครัฐ โดยการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นจะต้องยึดอยู่บน

ลักษณะของความรู้ท้องถิ่นดังที่กล่าว สภาพแวดล้อม และวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ และข้อจำกัดของท้องถิ่น

ตามลักษณะของความรู้ถิ่น ความรู้ท้องถิ่นเกิดการถ่ายทอดผ่านการดำเนินกิจกรรมในชีวิตประจำวัน การทำงาน และแบบปากเปล่า (Oral transmission) หรือวิธีการที่ไม่เป็นทางการ และเป็นความรู้แบบสะสมในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ดังนั้นการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นควรจะเน้นที่กระบวนการสื่อสารระหว่างผู้ถ่ายทอดความรู้ และผู้รับความรู้แบบการสนทนา พูดคุยผ่านกิจกรรมการดำเนินชีวิต หรือกระบวนการทำงานที่ไม่ใช่กิจกรรมทางการที่จัดขึ้นมาเพื่อการถ่ายทอดความรู้ และกระบวนการเรียนรู้ของผู้รับความรู้ด้วยการเรียนรู้จากการปฏิบัติและสังเกตุการณ์ ซึ่ง Ngulube (2002) ให้ข้อสังเกตว่า การเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่นจะเกี่ยวข้องกับกระบวนรับรู้จากการเล่าเรื่อง (Cognitive narratives)

นอกจากนี้การถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นจะต้องคำนึงถึงสภาพแวดล้อม และข้อจำกัดของท้องถิ่น ในกรณีของความรู้ผักพื้นบ้าน ที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นชนบท ซึ่งชาวชนบทของประเทศไทยส่วนใหญ่ยังมีอาชีพเกษตรกรรม (สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2554) ที่ไม่คุ้นเคยกับการเข้ารับการอบรม สัมมนาที่เป็นทางการเพื่อรับความรู้ ส่วนการรับความรู้ และข่าวสารจะเป็นการรับผ่านสื่อสารมวลชนประเภทวิทยุ และโทรทัศน์มากกว่าสิ่งพิมพ์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ สำนักงานสถิติ (2554) สรุปไว้ว่า คนในชนบท และผู้มีอาชีพเกษตรกรจะอ่านหนังสือน้อยกว่าประชากรในเขตเทศบาล และกรุงเทพมหานคร และประชากรที่ทำอาชีพอื่น ๆ และกลุ่มดังกล่าว ยังอ่านหนังสืออิเล็กทรอนิกส์น้อยกว่าด้วย

ในด้านการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ โดยรวมประชากรในประเทศไทยยังมีการใช้คอมพิวเตอร์ในครัวเรือน และอิเล็กทรอนิกส์ที่ไม่มาก สำนักงานสถิติ (2551) สรุปไว้ว่า ในปี พ.ศ. 2550 ประชากรที่ใช้คอมพิวเตอร์มีเพียงร้อยละ 26.8 และมีผู้ใช้อินเตอร์เน็ตเพียงร้อยละ 15.5 ซึ่งผู้ที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร และทางด้านการศึกษา เนื่องจากชนบทไทยยังมีปัญหาในเรื่องของเศรษฐกิจ ค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและการศึกษาของบุตรหลาน การใช้คอมพิวเตอร์สำหรับคนชนบทไทย จึงเป็นเรื่องห่างไกล (Koanantakool. 2003) ดังนั้นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นของชนบทไทย และการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเพื่อการสนับสนุนกระบวนการดังกล่าวต้องมีการศึกษาที่เฉพาะเจาะจง

อย่างไรก็ตาม คนรุ่นใหม่ และเยาวชนที่อยู่ในวัยศึกษามีโอกาสในการได้ใช้คอมพิวเตอร์และอินเตอร์เนท ดังนั้นการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นสู่คนรุ่นใหม่ยังต้องคำนึงถึงบริบทของคนรุ่นใหม่ที่เป็นวัยรุ่น หรือวัยเรียนในสถาบันการศึกษาอย่างเป็นทางการ มีความคุ้นเคยกับ ICT และเกี่ยวข้องกับความรู้ท้องถิ่นเพื่อการดำเนินชีวิตประจำวันน้อยลง กระบวนการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นจะต้องคำนึงถึงระบบการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นผ่านกระบวนการศึกษาสมัยใหม่ เช่นหลักสูตรการศึกษา การศึกษาจากเอกสาร และ ICT ซึ่ง Ngulube (2002) ให้ข้อสังเกตไว้ว่า ถึงแม้ความรู้ท้องถิ่นจะมีบันทึกเป็นเอกสาร แต่ยังขาดระบบดรรชนี และบรรณานุกรมเพื่อช่วยในการสืบค้น Adam (2009) สรุปไว้ว่า ICT สามารถช่วยกระบวนการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นในการเผยแพร่ความรู้ คือการใช้เทคโนโลยีภาพและเสียง (Audio-visual technologies) และการศึกษาด้านความรู้ท้องถิ่น ทั้งการศึกษาในระบบ และนอกระบบ ด้วยการใช้เทคโนโลยีระบบเอกสาร Hunter, Koopman and Sledge (2003) ก็ได้มีการออกแบบระบบสารสนเทศที่ประกอบไปด้วยฐานข้อมูล ระบบบันทึกชุดความรู้ท้องถิ่น (รวมทั้งชุดความรู้ที่เป็นข้อความ และคำพูด) ด้วยภาษา XML (Extension Markup Language) และการสืบค้นให้กับความรู้ท้องถิ่น

แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ระบบสารสนเทศดังกล่าวเตรียมไว้สำหรับคนท้องถิ่นที่คุยเคยกับการใช้คอมพิวเตอร์ หรือคนท้องถิ่นรุ่นใหม่ หรือบุคคลทั่วไป อย่างไรก็แล้วแต่ การเลือกใช้ ICT สำหรับกระบวนการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นจะต้องศึกษาความเหมาะสมของเทคโนโลยีกับเงื่อนไขและคุณลักษณะของสมาชิกในชุมชนด้วย

2.5 ปัจจัยสนับสนุนกระบวนการถ่ายทอดความรู้

ประสิทธิภาพของการถ่ายทอดความรู้ขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย จากการศึกษาเอกสารพบว่า Szulanski (1996) พบว่าปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการขัดขวางการถ่ายทอดความรู้ภายในองค์กรที่สำคัญมี 3 ปัจจัยหลัก คือ ความไม่แน่ใจในความรู้ที่จะถ่ายทอด (Causal ambiguity) ความสามารถในการซึมซับความรู้ของผู้รับความรู้ (Absorptive capacity) และปัญหาความสัมพันธ์ของผู้รับความรู้กับผู้ถ่ายทอดความรู้ (Arduous relationship) แต่การศึกษาเรื่องการถ่ายทอดความรู้ส่วนมากที่เน้นการถ่ายทอดความรู้ระหว่างองค์กรในภาคธุรกิจ พบว่ายังมีอีกหลายปัจจัย ซึ่งพอที่จะใช้เป็นกรอบแนวทางในการศึกษาหาปัจจัยสนับสนุนการถ่ายทอดความรู้ของท้องถิ่น ที่เป็นการถ่ายทอดความรู้ภายในครอบครัว และภายในชุมชนเป็นหลัก โดยปัจจัยที่สนับสนุนประสิทธิภาพของกระบวนการถ่ายทอดความรู้แบ่งได้เป็น 5 ปัจจัยหลัก ๆ คือ ผู้ถ่ายทอดและผู้รับความรู้ (Szulanski. 1996) สื่อที่ใช้ถ่ายทอด

ความรู้ (Wathne, Roos and Krogh. 1996) คุณค่าเนื้อหาความรู้ (Gupta, Govindarajan. 2000) บริษท ในการถ่ายทอดความรู้ (Albino, Garavelli and Schiuma, 1999) และรางวัลและแรงจูงใจ (Smith and Mckeen. 2005) นอกจากนี้มีนักวิจัยหลายท่านได้ระบุไว้ว่า วัฒนธรรม (Wiig. 1994) และเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (Carrillo, Robinson, Anumba and Bouchlaghem. 2006) มีส่วนช่วยสนับสนุนกระบวนการต่าง ๆ ของกระบวนการถ่ายทอดความรู้

2.5.1 ผู้ถ่ายทอดและผู้รับความรู้

คุณสมบัติ และบทบาทของผู้ถ่ายทอด และรับความรู้เป็นปัจจัยที่สำคัญต่อความสำเร็จ หรือประสิทธิภาพของกระบวนการถ่ายทอดความรู้ คุณลักษณะของผู้ถ่ายทอดและผู้รับสารสนเทศ (Actor characteristics) ประกอบไปด้วยหลายลักษณะ คือ ลักษณะเปิดเผย ความไว้วางใจ (Wathne, Roos and Krogh. 1996) แรงจูงใจ และ ความสามารถในการซึมซับความรู้ (Szulanski. 1996; Gupta, Govindarajan. 2000)

ลักษณะเปิดเผยของทั้งผู้ให้ความรู้ และผู้รับควารู้ คือความยินดีของผู้ให้ความรู้ในการแบ่งปันความรู้ให้ผู้อื่น และการยินดีรับความรู้ของผู้รับความรู้ด้วย ซึ่งลักษณะความเปิดเผยของผู้ถ่ายทอดและผู้รับความรู้จะขึ้นกับคุณภาพของการสนทนา และการปฏิสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนความรู้ของกลุ่มคน 2 กลุ่มที่เป็นไปแบบโปร่งใส และมีความสัมพันธ์แบบไม่ซับซ้อน ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับเชื่อมั่น และแรงจูงใจ ของผู้ถ่ายทอด และผู้รับความรู้ (Wathne, Roos and Von Krogh. 1996) การศึกษาของ Szulanski (1996) ได้ยืนยันว่า ถ้าผู้รับความรู้มีความสัมพันธ์ที่ไม่ดีกับผู้ถ่ายทอดความรู้เป็นอุปสรรคที่สำคัญในการถ่ายทอดความรู้ในองค์กร

ความเชื่อมั่น (Trust) ของทั้งสองฝ่ายในการถ่ายทอดความรู้ มีผลกระทบต่อประสิทธิภาพของการถ่ายทอดความรู้ Sveiby and Simons (2002) กล่าวไว้ว่าความเชื่อมั่นของบุคคลในองค์กรจะช่วยสนับสนุนการแลกเปลี่ยนความรู้ในองค์กร ซึ่งความเชื่อมั่นของคนในองค์กรสร้างขึ้นมาได้จากบรรยากาศของความร่วมมือ (Collaborative environment) บรรยากาศแบบไม่เป็นทางการ (Informal environment) หรือในองค์กรที่มีวัฒนธรรมแบบสังคมสูง (High-sociability) (Goffee and Jones. 1999) หรือวัฒนธรรมแบบอินทรีย์ (Organic culture) ที่ไม่เน้นรูปแบบคงที่ ไม่เป็นทางการ (Wong and Aspinwall. 2004) และสภาพแวดล้อมทางกายภาพแบบเปิด (Handzic and Agahari. 2004)

แรงจูงใจ (Motivation) ในกระบวนการถ่ายทอดความรู้ จะเน้นไปที่รางวัลและแรงจูงใจในการเรียนรู้ และแบ่งปันความรู้ให้ผู้อื่น (Gupta, Govindarajan. 2000) ซึ่ง Sie and Yakhlef (2009) ได้เสนอไว้ว่าผู้ถ่ายทอดความรู้ หรือผู้เชี่ยวชาญจะต้องมีความกระตือรือร้นจึงจะมีการแลกเปลี่ยนความรู้ได้มาก โดยในส่วนของผู้รับความรู้ คือแรงจูงใจที่จะค้นหาและสร้างความรู้ให้ตนเอง (Kwan and Cheung. 2006) ซึ่งรางวัลและแรงจูงใจ (Motivation and reward system) จะอภิปรายต่อไปในบทนี้

ลักษณะความสามารถในการซึมซับความรู้ (Absorptive capacity) คือความสามารถในการรับรู้ (Recognition) ในคุณค่าของความรู้ การดูดซับความรู้ (Assimilation) และการนำไปประยุกษ์ใช้ความรู้ของผู้รับความรู้ (Cohen and Levinthal. 1990) การศึกษาของ Szulanski (1996) ได้ยืนยันว่าความสามารถในการซึมซับความรู้ของผู้รับความรู้เป็นปัจจัยสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ภายในองค์กร ซึ่งความสามารถในการซึมซับความรู้จะขึ้นอยู่กับความรู้ก่อนหน้านี้ หรือความคุ้นเคยกับความรู้ที่กำลังรับการถ่ายทอด และความเหมือนร่วมกัน (Homophily) ของผู้ถ่ายทอด และผู้รับความรู้ (Gupta and Govindarajan. 2000) ความรู้ก่อนหน้านี้ (Previous knowledge and experience) มีบทบาทสำคัญในการกระบวนการตีความหมาย (Albino et al. 1999) เนื่องจากความรู้ก่อนหน้าช่วยให้การเรียนรู้เร็วขึ้น ซึ่งผู้ที่มีประสบการณ์ที่ตรงกับเรื่องที่รับการถ่ายทอดความรู้มาก (Richness of existing knowledge) จะสามารถรับความรู้ได้มากกว่าผู้มีประสบการณ์ก่อนหน้าที่ตรงน้อยกว่า (Cohen and Levinthal. 1990) ความเหมือนร่วมกัน หมายถึงระดับของคุณสมบัติต่าง ๆ ที่ทั้งสองฝ่ายมีเหมือนกัน เช่น ความเชื่อ การศึกษา สถานภาพทางสังคม และความสนใจ (Roger. 2007)

2.5.2 สื่อที่ใช้ถ่ายทอดความรู้

สื่อที่ใช้ถ่ายทอดความรู้ เป็นปัจจัยที่สำคัญในการถ่ายทอดข้อมูลและสารสนเทศสู่ผู้รับ ลักษณะของสื่อเพื่อการถ่ายทอดความรู้จะพิจารณาที่ช่องทางการสื่อสารข้อมูล และรูปแบบของข้อมูลที่เตรียมสำหรับสื่อสาร (Albino, Garavelli and Schiuma. 1999) ซึ่งจากการศึกษาของ Wathne, Roos and Krogh (1996) พบว่าช่องทางการสื่อสารที่มีการปฏิสัมพันธ์ที่สมบูรณ์ เช่นการพูดคุยแบบตัวต่อตัว และการพูดคุยทางโทรศัพท์มีผลกระทบในทางบวกกับการถ่ายทอดความรู้ โดยการเพิ่มความเปิดเผยในการให้ข้อมูลของผู้ให้ข้อมูล เนื่องจากกระบวนการทางสังคมสามารถส่งเสริมให้เกิดช่องทางการสื่อสารที่สมบูรณ์ (Richness of communication channels) เพราะว่าเป็นการสร้างความเปิดเผยของผู้สื่อสารทั้ง 2 ฝ่าย (Gupta and Govindarajan. 2000)

2.5.3 คุณค่าเนื้อหาความรู้

คุณค่าเนื้อหาความรู้ (Value of knowledge) เป็นอีกปัจจัยที่ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ให้ความสนใจต่อการรับความรู้ คุณค่าเนื้อหาความรู้ ขึ้นกับการตีค่าของประโยชน์ของความรู้ที่จะได้รับ ซึ่งจะขึ้นอยู่กับความเกี่ยวข้องกับความต้องการความรู้ (Gupta and Govindarajan. 2000) ซึ่ง Wathne, Roos and Krogh (1996) กล่าวไว้ว่าคนจะรับความรู้เข้ามาสะสมไว้เฉพาะความรู้ที่มีความหมายหรือเกี่ยวข้องกับกิจกรรม หรือการงานของเขา ซึ่งการถ่ายทอดความรู้ในหน่วยงานส่วนมากจะขึ้นอยู่กับงาน (Project (task) oriented manner) การลังเลในความรู้ที่จะรับของผู้รับความรู้เป็นปัจจัยสำคัญในการขัดขวางการถ่ายทอดความรู้ในองค์กร (Szulanski. 1996)

2.5.4 บริบทในการถ่ายทอดความรู้

บริษทในการถ่ายทอดความรู้ (Context) จะเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของชุมชนหรือองค์กรที่ต้องมีกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ซึ่งรวมถึงทัศนคิติ และนิสัยในการเรียนรู้ของบุคคลที่ถ่ายทอดและรับความรู้ และรวมถึงสภาพแวดล้อมและบรรยากาศการถ่ายทอดความรู้ (Albino, Garavelli and Schiuma. 1999)

2.5.4.1 วัฒนธรรม

วัฒนธรรม (Culture) หมายถึงรูปแบบการดำเนินกิจกรรม การคิด การรู้สึก ที่ทำให้คนในสังคมอยู่รวมกัน และเป็นแนวทางในการดำเนินกิจการ การโต้ตอบต่อสถานการณ์ต่าง ๆ และแก้ไขปัญหา และคาดการณ์พฤติกรรม (Kluckhonh. 1962) ซึ่งวัฒนธรรมเกิดขึ้นมาจากฉันทานุมัติของสังคมในช่วงเวลาหนึ่งจนกลายเป็นบรรทัดฐาน และมาตรฐานของสังคม (Hampden-Turner. 1990) โดยวัฒนธรรมจะประกอบไปด้วยประเพณี ความคิด และคุณค่ายึดเหนี่ยว (Kluckhonh. 1962) โดยสามารถแยกได้เป็น 3 กลุ่มหลัก ๆ คือ วัตถุ (Artifacts) ซึ่งเป็นรูปแบบของวัฒนธรรมที่เห็นชัดเจน และจับต้องได้ คุณค่ายึดเหนี่ยว (Espoused values) คือความเชื่อ และความคิดที่กำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม และสมมุติฐาน (Basic assumptions) คือวัฒนธรรมในรูปแบบที่จับต้องไม่ได้ แต่จะเป็นแนวทางต่อความนึกคิด ความรู้สึก และการโต้ตอบต่อสถานการณ์ของคนในสังคม (Schein. 1992)

ในเชิงสังคมศาสตร์ วัฒนธรรมสามารถพิจารณาได้ 2 มติ คือ วัฒนธรรมสังคม (Sociability) และวัฒนธรรมเอกภาพ (Solidarity) สังคมที่มีวัฒนธรรมสังคมจะมีความจริงใจ เป็นมิตร และมีการปฏิสังสรรค์ ซึ่งถ้าสังคมมีลักษณะของวัฒนธรรมนี้สูงจะมีความเชื่อมั่นซึ่งกันและกัน แลกเปลี่ยนความ

คิดเห็น และแบ่งปันความรู้และประสบการณ์ ส่วนสังคมที่มีวัฒนธรรมเอกภาพจะมีลักษณะของวัตถุประสงค์ร่วม สนใจในกลยุทธ์ของกลุ่ม มีความสื่อสัตย์ และมุ่งมั่นในการกระทำ (Commitment) (Goffee and Jones. 1999) ซึ่งวัฒนธรรมแบบหลังนี้ จะทำให้คนในสังคมมีความรับผิดชอบ และมุ่งมั่นในการกระทำ (Responsibility and commitment) และยินดีเกี่ยวข้อง (Involvement) หรือเรียกได้ว่าเป็นวัฒนธรรมรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of ownership culture) (Gopalakrishnan and Santoro. 2004)

วัฒนธรรมไทย เมื่อพิจารณาจากคุณค่ายึดเหนี่ยว ประวัติศาสตร์ การเมือง และปรัชญาศาสนาพุทธ (ที่ประชากรของไทยส่วนใหญ่นับถือ) วัฒนธรรมไทยจะมีลักษณะเด่น ๆ 3 ลักษณะ คือ วัฒนธรรมลำดับขั้น วัฒนธรรมยืดหยุ่น และวัฒนธรรมการพึ่งพา

วัฒนธรรมลำดับขั้น (Hierarchical oriented culture) ลักษณะของสังคมไทยมีการแบ่งชั้นแบบไม่เป็นทางการตามฐานะ อายุ เพศ (Atmiyanandana and Lawler. 2003) และระดับการศึกษา (Komin, 1990) โดยเห็นได้ชัดเจนจากคุณค่ายึดเหนียวเรื่อง ความเกรงใจ และความอ่อนน้อมถ่อมตน ที่คนจะมีความเกรงใจ และอ่อนน้อมให้กับผู้อาวุโส ผู้มีตำแหน่งสูงกว่า และผู้มีการศึกษาสูงกว่า (Dubey-Vilinger. 2001) ซึ่งตรงกับการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมชาติต่าง ๆ ของ Hofstede (1991) ที่พบว่าประเทศไทยมีค่าระยะอำนาจ (Power distance) สูงถึง 64 คะแนน ซึ่งหมายถึงความไม่เท่าเทียมกันของคนในสังคมเป็นไปตามฐานะ และอำนาจต่าง ๆ

วัฒนธรรมยืดหยุ่น (Flexible oriented culture) สังคมไทยจะไม่เข้มงวดกับกฎระเบียบ หรือมีความเรียบง่ายโดยจะเป็นลักษณะสังคมแบบขึ้นกับสถานการณ์ (Situation orientation) (Komin. 1990) ซึ่งขัดแย้งกับการศึกษาของ Hofstede (1991) ที่พบว่าสังคมไทยมีค่าการหลีกเลี่ยงความไม่แน่นอนสูง (Uncertainty avoidance) ที่เป็นลักษณะของการยึดติดกับกฎระเบียบสูง โดยพิจารณาได้จากคุณค่ายึดเหนี่ยว เรื่อง ไม่เป็นไร ซึ่ง Atmiyanandana and Lawler (2003) ได้พิจารณาคุณค่า ไม่เป็นไร คือ ลักษณะของการหลีกเลี่ยงความไม่แน่นอน และความขัดแย้ง คนไทยจะบอกว่า ไม่เป็นไรในสถานการณ์ที่ลำบาก หรือไม่พึงพอใจได้เพื่อหลีกเลี่ยงสถานการณ์

วัฒนธรรมการพึ่งพา (Interdependent oriented culture) โดยที่ไม่ได้เป็นทั้งสังคมแบบสันโดด (Independence) และแบบร่วม (Collectivism) ซึ่งขัดแย้งกับการศึกษาของ Hofstede (1991) ที่พบว่าสังคมไทยมีความเป็นสังคมร่วม สังคมไทยจะมีลักษณะเป็นแบบการพึ่งพากันในกลุ่ม หรือ

เรียกว่าเป็นแบบการรวมในแนวตั้ง (Vertical collectivism) (Atmiyanandana and Lawler. 2003) ซึ่งหมายถึงในกลุ่ม (In-group) มีระดับความแตกต่างกันในกลุ่ม และมีการพึ่งพาซึ่งกันและกัน หรือมีการเสียสละทำเพื่อกลุ่มของตนเอง (Triandis. 1995) ซึ่งวัฒนธรรมการพึ่งพาของไทยได้รับอิทธิพลมาจากความเป็นสังคมชุมชน และศาสนาพุทธ ในส่วนของสังคมชุมชน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรวิไล เลิศวิชา (2541) กล่าวไว้ว่าคนในชุมชนเดียวกันจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีการทำกิจกรรมร่วมกัน และมีการแบ่งปันกัน ในส่วนของศาสนาพุทธ ที่เป็นศาสนาที่ประชากรส่วนมากนับถือ ศาสนาพุทธมีความเชื่อในเรื่องของการแบ่งปัน มีเมตตา และไม่ยึดติดในวัตถุ จึงส่งเสริมการให้และการพึ่งพา

2.5.4.2 วัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

นอกจากวัฒนธรรมของชุมชนแล้ว วัฒนธรรม หรือรูปแบบการคิด พฤติกรรม และการปฏิบัติตัวของแต่ละคนในชุมชนก็มีผลต่อการจัดการความรู้ (De Long and Fahey. 2000) ดังนั้นผู้วิจัยเล็งเห็นว่าวัฒนธรรมของคนในชุมชนในมิติของวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนความรู้ และวัฒนธรรมการเรียนรู้จะมีผลในการส่งเสริมกระบวนการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นของชุมชน

วัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนความรู้ (Sharing culture) คือความยินดีของคนในการแบ่งปันความรู้ และยอมรับความรู้จากผู้อื่น (Smith and McKeen. 2005) ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะช่วยส่งเสริมกระบวนการถ่ายทอดและรับความรู้ให้การถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นได้ แต่ Despres and Chauvel (2000) ได้กล่าวไว้ว่า วัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนความรู้ จะรวมถึงการแลกเปลี่ยนการรับรู้ (Cognitive sharing) ด้วย ซึ่งหมายถึงการแลกเปลี่ยนความหมายร่วม (Shared meaning) และรูปแบบการคิด (Mental model) เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน และปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมในสังคมนั้น ๆ (Levine and Moreland. 1999) ส่วนวัฒนธรรมการเรียนรู้ (Learning culture) จะเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของคนในสังคมที่มีความมุ่งมั่นในการเรียนเพื่อสังคมนั้น ๆ (Despres and Chauvel. 2000) โดย Schein (1992) ได้มุ่งเน้นที่วัฒนธรรมในมิติของสมมติฐานร่วม (Shared assumption) เพื่อเป็นแนวทางให้สมาชิกในสังคมเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหา

จากการอภิปรายข้างต้นชี้ให้เห็นว่า วัฒนธรรมของสังคม หรือชุมชนในลักษณะต่าง ๆ มีผลต่อกระบวนการถ่ายทอดความรู้ เนื่องจากวัฒนธรรมมีส่วนในการความคิด พฤติกรรม ความรู้สึก และการโต้ตอบต่อสถานการณ์ของคนในสังคม จะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมสังคม (Sociability) สามารถส่งเสริมกระบวนการถ่ายทอด และรับความรู้ได้เป็นอย่างดี ในขณะที่วัฒนธรรมเอกภาพ (Solidarity)

ส่งเสริมให้คนในชุมชนกระตือรือร้นในการเรียนรู้ และในส่วนของวัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมลำดับขั้น และวัฒนธรรมพึ่งพาส่งเสริมให้ผู้ที่มีความรู้มากกว่าแบ่งปันความรู้ให้ผู้อื่น ในขณะที่วัฒนธรรมยืดหยุ่นส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ ซึ่งหากชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มที่มีลำดับขั้นสูงกว่า บทบาทหน้าที่ หรือความรู้มากกว่าให้ความสำคัญกับความรู้ท้องถิ่น ก็ทำให้คนในชุมชนปรับเปลี่ยนมาสนใจในความรู้ท้องถิ่นได้ง่าย ดังนั้นผู้วิจัยเล็งเห็นว่าวัฒนธรรมไทยจะมีส่วนในการส่งเสริมกระบวนการถ่ายทอดความรู้ของท้องถิ่นได้ และวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จะสามารถสนับสนุนให้กระบวนการถ่ายทอดความรู้มีประสิทธิภาพได้โดยเพิ่มความเหมือนร่วมกัน (Homophily) ของผู้ถ่ายทอดความรู้ และผู้รับความรู้ ซึ่งทำให้ความสามารถในการซึมซับความรู้เพิ่มขึ้นได้ตามที่ได้อภิปรายไว้ข้างต้น ส่วนวัฒนธรรมการเรียนรู้จะสามารถสนับสนุนกระบวนการสร้างความเข้าใจและการเรียนรู้

2.5.4.3 สภาพแวดล้อมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ตามที่ได้อภิปรายในหัวข้อที่ผ่านมา วัฒนธรรมมีผลต่อประสิทธิภาพในการถ่ายทอดความรู้ โดยวัฒนธรรมของกลุ่มใด ๆ หรือองค์กรเกิดขึ้นจากการอิทธิพลของวัฒนธรรมของประเทศ หรือสังคมที่กลุ่มนั้น ๆ อยู่ (Tyson. 1989) และวัฒนธรรมรายบุคคลที่แต่ละคนมีตามที่ตนได้ไปสังกัดในสังคมต่าง ๆ มา (Smircich. 1985) โดยทั่วไปวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่ม หรือองค์กร เกิดขึ้นได้จากการปฏิสังสรรค์ของคนในกลุ่ม และการพิจารณาตัดสินของตัวเอง โดยเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่เปิดโอกาสให้แต่ละคนได้แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของตนเอง และเรียนรู้วัฒนธรรมคนอื่น (Ott. 1989; Schein. 1992) แต่วัฒนธรรมแต่ละแบบจะเกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน เช่นวัฒนธรรมสังคม (Sociability) ที่มุ่งเน้นในเรื่องการปฏิสังสรรของคนในสังคม ควรจะเกิดในสภาพแวดล้อมของการมีส่วนร่วม (Collaborative environment) ในขณะที่วัฒนธรรมเอกภาพ (Solidarity) ควรจะเกิดได้ในสภาพแวดล้อมที่อนุญาตให้สมาชิกของชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบ และเป็นเจ้าของ ส่วนวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ควรจะเกิดได้ในสภาพแวดล้อมเช่นเดียวกับวัฒนธรรมสังคม แต่ควรมีบรรยากาศของความอิสระในการค้นคว้า และทดลอง

1) สภาพแวดล้อมของการมีส่วนร่วม

สภาพแวดล้อมของการมีส่วนร่วม (Collaborative environment) ในเชิงการบริหารจัดการหมายถึง การที่หลาย ๆ ส่วนที่มีความสนใจเดียวกันเข้ามาร่วมมือกันทำงานเพื่อแก้ไขปัญหา โดยที่งานนั้นไม่สามารถดำเนินการได้โดยกลุ่มคนกลุ่มเดียว (Gray. 1998) จากการศึกษาเอกสารพบว่า

สภาพแวดล้อมของการมีส่วนร่วม (Collaborative environment) จะส่งเสริมให้คนในชุมชนเกิดความเชื่อมั่น เต็มใจในการแบ่งปันความรู้ (Sveiby and Simons. 2002) และการเรียนรู้ (Lopez, Peon and Ordas. 2004) เนื่องจากสภาพแวดล้อมนี้จะส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน และการเรียนรู้วัฒนธรรมซึ่งกันและกัน (Acculturation) ซึ่งสังคมที่มีโครงสร้างแบบไม่ค่อยมีลำดับขั้น และกลุ่มเล็กจะมีบรรยากาศแห่งความร่วมมือมากกว่าสังคมที่มีโครงสร้างแบบมีลำดับขั้น (Sveiby and Simons. 2002) รวมทั้งสภาพทางกายภาพที่เป็นแบบเปิดจะส่งเสริมให้มีการสื่อสาร การแลกเปลี่ยน และสร้างความเชื่อมั่นระหว่างกันได้มากกว่า (Handzic and Agahari. 2004)

2) สภาพแวดล้อมการมีส่วนร่วมรับผิดชอบ และเป็นเจ้าของ

จากการศึกษาเอกสารพบว่า สภาพแวดล้อมการมีส่วนร่วมรับผิดชอบ และเป็นเจ้าของ (Responsibility and sense of ownership) ของคนในองค์กรสามารถสร้างขึ้นมาได้จากการสร้างการรับรู้ (Sense making) ทั้งจากกระบวนการทางพฤติกรรม และการรับรู้ (Jonjoubsong. 2008) กระบวนการทางพฤติกรรม (Behaviour process) คือการเปิดโอกาสให้สมาชิกในองค์กรได้เข้าร่วมกิจกรรม นั่นคือได้ร่วมรับผิดชอบ และเป็นเจ้าของในงานนั้น ๆ ส่วนกระบวนการการรับรู้ (Cognitive process) คือการให้สมาชิกในสังคมนั้น ๆ ได้รับรู้ และทำความเข้าใจด้วยตนเอง (Knowing and perceiving) (Trice and Beyer. 1993) หรือกล่าวได้ว่าการสร้างความรับผิดชอบและความเป็นเจ้าของผ่านกระบวนการทางพฤติกรรม คือการให้สมาชิกในสังคมได้เข้ามาร่วมรับผิดชอบและเป็นเจ้าของ ส่วนการสร้างความรับผิดชอบและความเป็นเจ้าของผ่านกระบวนการทางการรับรู้ คือการเปิดโอกาสให้สมาชิกในสังคมได้เข้ามารับรู้ และสร้างความตระหนักขึ้นด้วยตนเอง ซึ่ง

โดยสรุปการสร้างสภาพแวดล้อมเพื่อการสร้างวัฒนธรรมที่สนับสนุนกระบวนการถ่ายทอดความรู้จะเกี่ยวข้องทั้งการเตรียมสถานที่ การกำหนดกิจกรรม การกำหนดโครงสร้างองค์กร หรือกลุ่ม และการสร้างบรรยากาศของความร่วมมือ และมิตรภาพเพื่อสร้างความเชื่อมั่น และเต็มใจในการแลกเปลี่ยนความรู้

2.5.5 รางวัล และสิ่งกระตุ้น

นักวิชาการหลายคน เช่น Bartol and Srivastava (2002) Hislop (2005) และ Smith และ McKeen (2005) ลงความเห็นไว้ว่า รางวัลและสิ่งกระตุ้น (Reward and incentive) สามารถเสริมแรงจูงใจ และความเต็มใจในการแลกเปลี่ยนความรู้ เนื่องจากรางวัลสามารถช่วยลดความลังเลในการ

แบ่งปันความรู้ (Bartol and Srivastava. 2002) และกระตุ้นให้ผู้รับความรู้ยอมรับความรู้ (Gupta and Govindarajan. 2000) รางวัลและสิ่งกระตุ้น สามารถแบ่งได้เป็น 2 ชนิด คือรางวัลและสิ่งกระตุ้น ที่ชัดเจน กับรางวัลและสิ่งกระตุ้น แฝง รางวัลและสิ่งกระตุ้น ที่ชัดเจน (Extrinsic reward and incentive) คือสิ่งที่เห็นมูลค่าที่ชัดเจนที่จัดให้เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจในการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย เช่นเงินรางวัล ในทางตรงกันข้าม รางวัลและสิ่งกระตุ้นแฝง (Intrinsic reward and incentive) เป็นสิ่งที่จับต้องไม่ได้ และวัดมูลค่าที่ชัดเจนไม่ได้ที่ให้เพื่อสร้างแรงจูงใจ และกำลังใจในการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย แต่จะเกี่ยวข้องกับการรับทราบ และความยินดี (Recognition and appreciation) จากสังคมที่เราเกี่ยวข้อง (Amabile. 1993; Bartol and Srivastava. 2002) ซึ่งรางวัลและสิ่งกระตุ้นแฝงจะมีความเหมาะสมกับการแลกเปลี่ยนความรู้แบบไม่เป็นทางการที่วัดผลงานได้ไม่ชัดเจน (Bartol and Srivastava. 2002) Wiig (1994) ได้แสดงความเห็นไว้ว่า วัฒนธรรม ก็จัดเป็นสิ่งกระตุ้นเพื่อการสร้างความสามารถของคนในองค์กร ซึ่ง Wong and Aspinwall (2004) กล่าวไว้ว่า รางวัลและสิ่งกระตุ้นแฝงจะเหมาะสมกับองค์กรขนาดเล็กที่มีปัญหาด้านการเงิน และองค์กรที่มีวัฒนธรรมองค์กรแบบอินทรีย์ (Organic culture) จะสนับสนุนการแลกเปลี่ยนความรู้

มีนักวิจัยหลายคน เช่น (Gupta and Govindarajan. 2000b; Bartol and Srivastava. 2002; Hislop. 2005; Smith and McKeen. 2005) ลงความเห็นไว้ว่ารางวัลและสิ่งกระตุ้นที่ชัดเจนจะทำให้ลดแรงจูงใจแบบไม่ชัดเจน (Intrinsic motivation) และความยินดีในการแลกเปลี่ยนความรู้ เนื่องจากแรงจูงใจแบบไม่ชัดเจนเกิดขึ้นจากความสนุกสนานในการทำงาน และเป็นการตอบสนองความต้องการระดับความต้องการของตนเอง (Self-actualisation needs) การศึกษาของ Szulanski (1996) ได้ยืนยันว่า การไม่มีสิ่งกระตุ้น (Incentive) จะเป็นอุปสรรคในการถ่ายทอดความรู้ในองค์กร ซึ่งต่างจากการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่มองว่ารางวัลและสิ่งกระตุ้นจะไปขัดขวางการถ่ายทอดภูมิปัญญา อย่างไรก็แล้วแต่ รางวัลและสิ่งกระตุ้ที่ชัดเจนอาจจะมีความจำเป็นกับชุมชนที่มีสถานะทางเศรษฐกิจไม่ค่อยดี แต่การถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่น เรื่องผักพื้นบ้านเป็นการถ่ายทอดความรู้ในครอบครัว และในชุมชนเป็นหลัก ไม่มีหน่วยงานรับผิดชอบในการให้รางวัล และสิ่งกระตุ้น แต่ในระดับครอบครัว และชุมชนน่าจะมีการให้รางวัลในลักษณะของการชื่นชม ยอมรับผู้ที่มีความรู้ และถ่ายทอดความรู้ให้ผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมไทยที่ให้ความสำคัญ และยอมรับผู้มีความรู้ และยกย่องผู้ที่มีน้ำใจแบ่งปันผู้อื่น ดูรายละเอียดเรื่องวัฒนธรรมได้ในข้อ 2.5.4.1

จะเห็นได้ว่าปัจจัยทั้ง 5 ข้อที่กล่าวมาข้างต้น มีผลต่อการกำหนดกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ทั้งกระบวนการถ่ายทอดและได้มาซึ่งความรู้ และกระบวนการสร้างความเข้าใจ และการเรียนรู้ โดยทุกคุณลักษณะมีผลในการสร้างประสิทธิภาพของกระบวนการถ่ายทอดและได้มาซึ่งความรู้ ส่วนคุณสมบัติของผู้รับความรู้ บริบทในการถ่ายทอดความรู้ และรางวัลและแรงจูงใจ มีผลในการสร้างประสิทธิภาพของกระบวนการสร้างความเข้าใจ และการเรียนรู้ เนื่องจากเป็นกระบวนการที่เรียนรู้และสร้างความรู้ของตนเองของผู้รับความรู้ นอกจากนี้จะสังเกตเห็นว่าประสิทธิภาพของกระบวนการถ่ายทอดความรู้ยังเกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารข้อมูล โดยเฉพาะกระบวนการถ่ายทอดและได้มาซึ่งความรู้

2.6 เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารข้อมูลสำหรับกระบวนการถ่ายทอดความรู้

เป็นที่ทราบโดยทั่วกันแล้วว่าเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (Information and communication technology หรือ ICT) มีบทบาทอย่างยิ่งต่อการจัดการความรู้ โดย ICT จะมีบทบาทในด้านของการสนับสนุนการสร้างความรู้แบบชัดเจน (Explicit knowledge) กระบวนการแบ่งปันความรู้ และการจัดเก็บความรู้ในรูปแบบอีเล็กทรอนิกส์ (Codification) (Davenport and Prusak. 1998; Sena and Shani. 1999; Reid. 2003; Abu-Rashed, Bertaux and Okunoye. 2005) โดย Moffett, McAdam และ Parkinson (2004) ได้เสนอไว้ว่าเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารที่สนับสนุนการจัดการความรู้แบ่งเป็น 3 ลักษณะ คือ เทคโนโลยีด้านความร่วมมือ (Collaborative technology) เทคโนโลยีการจัดการเนื้อหา (Content technology) และเทคโนโลยีการจัดการธุรกิจอัจฉริยะ (Business intelligence technology) สำหรับกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ICT จะช่วยสนับสนุนการถ่ายทอดความรู้ เด่นชัดเป็นหลัก โดยที่ความรู้แฝงจะเน้นไปที่การสื่อสารแบบเห็นหน้ากัน (Hislop. 2002) แต่นักวิชาการหลายท่านได้ค้นพบว่า ICT สามารถช่วยเสริมประสิทธิภาพการถ่ายทอดความรู้ในหลายกระบวนการ ซึ่งรวมทั้งการถ่ายทอดความรู้ชัดเจน และความรู้แฝง ดังนี้

2.6.1 เทคโนโลยีสนับสนุนกระบวนการถ่ายทอดและได้มาซึ่งความรู้

นักวิจัยขอตั้งข้อสังเกตว่า เทคโนโลยีสนับสนุนกระบวนการถ่ายทอดและได้มาซึ่งความรู้ จะเป็นกลุ่มของเทคโนโลยีเพื่อการสื่อสาร เทคโนโลยีด้านเนื้อหา และฐานความรู้ หรือระบบผู้เชี่ยวชาญที่จะช่วยเพิ่มช่องทาง และประสิทธิภาพในการถ่ายทอดความรู้ และโอกาสในการรับความรู้

1) เทคโนโลยีด้านการสื่อสาร คือเทคโนโลยีด้านความร่วมมือ (Collaborative technology) ที่จะช่วยใช้มีการสื่อสาร หรือเกิดกิจกรรมทางสังคมผ่านเทคโนโลยี เช่น อีเมล์ เทคโนโลยีงานกลุ่ม (Groupware) ระบบประชุมอิเล็กทรอนิกส์ (Conference system) ทำเนียบ หรือสมุดหน้าเหลือง (Directory) การไหลเวียนงาน (Workflow) และการเช็คกำหนดการ (Schedule) เป็นต้น (Moffett, McAdam and Parkinson. 2004) ซึ่ง Carrillo, Robinson, Anumba and Bouchlaghem (2006) ได้ลงความเห็นว่าระบบการประชุมทางไกล และเทคโนโลยีสำหรับงานกลุ่ม (Groupware) จะช่วยส่งเสริมกิจกรรมทางสังคมเพื่อให้ผู้ถ่ายทอดความรู้ และผู้รับความรู้ได้สื่อสารระหว่างกัน เทคโนโลยีทำเนียบความรู้และทักษะ (Skill yellow pages or directory) จะช่วยสนับสนุนการค้นหาความรู้ ซึ่งใกล้เคียงกับการศึกษาของ Kwan and Cheung (2006) พบว่าฐานข้อมูล เครื่องมือเพื่อการสืบค้น แผนที่ความรู้ (Knowledge map) และทำเนียบความรู้ จะเป็นเครื่องมือเพื่อช่วยค้นหาความรู้ และกรุ๊ปแวร์และการไหลเวียนงาน (Workflow technology) จะช่วยสนับสนุนงานสื่อสารความรู้จากผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้รับความรู้ เทคโนโลยีที่ช่วยในการสื่อสารยังมี เทคโนโลยีการส่งข้อความสำเร็จรูป (Instant message) เครือข่ายสังคมออนไลน์ (Social networking) การส่งข้อความสั้น (Short message service or SMS) และการใช้ระบบโทรศัพท์ผ่านเครือข่ายอินเตอร์เนท (Voice over IP หรือ VoIP) (ลั่นทม จอนจวบทรง. 2553)

นอกจากนี้ Rodgers and Negash (2007) พิสูจน์ได้ว่าเว็บเทคโนโลยีและเครื่องมือการสืบค้น (Search engine) มีส่วนช่วยในค้นหาความรู้ของบุคลากรในองค์กร และลูกค้า ซึ่งจะช่วยในกระบวนการได้มาซึ่งความรู้ได้ ซึ่งจะเห็นได้ว่าทั้งเทคโนโลยีความร่วมมือ การสือสารต่าง ๆ และ เว็บเทคโนโลยีเหล่านี้จะช่วยเพิ่มช่องทางในการสื่อสาร การแลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์ และการได้มาซึ่งความรู้ แต่เทคโนโลยีหลายอย่าง อาจยังไม่เป็นที่คุ้นเคยของท้องถิ่นที่เป็นเกษตรกร แต่เทคโนโลยีหลายตัวเป็นที่คุ้นเคยในคนรุ่นใหม่ ซึ่งจะเป็นเป้าหมายผู้รับการถ่ายทอดความรู้ Litan (2005) ให้ข้อสังเกตว่า เทคโนโลยีอินเตอร์เนทจะแพร่หลายเข้ามาในประเทศกำลังพัฒนาได้อย่างรวดเร็วเช่นเดียวกับเทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์อื่น โดยอีเมล์ และ ระบบทำเนียบข้อมูลจะเป็นระบบทั่ว ๆไปที่ใช้ นอกจากนี้ตัวเลขทางสถิติของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2554) รายงานว่าสัดส่วนของประชาการในการมีคอมพิวเตอร์ โทรศัพท์มือถือ และการใช้อินเตอร์เนทมีสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นทุกปีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 – 2550 อย่างไรก็ตามตัวเลขเหล่านั้นยังเป็นสัดส่วนที่น้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรทั้งประเทศ และประชากรที่มีคอมพิวเตอร์ และใช้อินเตอร์เนทส่วนมากเป็นประชากรในกรุงเทพมหานคร (Nectec. 2003)

2) เทคโนโลยีด้านเนื้อหา (Content management) เป็นเทคโนโลยีที่ช่วยในการเตรียมช่องทางในการถ่ายทอดเนื้อหาของผู้ถ่ายทอดเนื้อหา เนื่องจากเทคโนโลยีเนื้อหาจะเน้นที่เป็นระบบในการผลิตเนื้อหาความรู้ต่าง ๆ เพื่อการเผยแพร่ การจัดการเนื้อหา และการเข้าถึงเนื้อหา (Wuman. 1997) เทคโนโลยีการจัดการเนื้อหา จะประกอบไปด้วย 4 องค์ประกอบ คือ การผลิต การจัดเก็บ การจัดการและการกระจายเนื้อหา (Nakano. 2002) ซึ่งจะนำเทคโนโลยีในด้านระบบการจัดการเอกสาร และเว็บเทคโนโลยีเขามาใช้ (Wyllie. 1998; Moffett, McAdam and Parkinson. 2004) ระบบการจัดการเอกสารคือระบบในการผลิตเอกสารในรูปแบบอิเล็กทรอนิกส์ ที่มีการจัดการหมวดหมู่ การทำดรรชนีและการสืบค้น การกระจายเอกสาร และการตรวจทานเอกสาร ซึ่งสามารถจัดการได้ผ่านเทคโนโลยีอินเตอร์เน็ต หรือซอฟต์แวร์เจาะจงอื่น ๆ (Bielawski and Boyle. 1997)

3) ระบบผู้เชี่ยวชาญ (Expert systems) คือระบบสารสนเทศที่จัดเก็บความรู้จากผู้เชี่ยวชาญไว้ในฐานความรู้ เพื่อเป็นการเตรียมความรู้ หรือคำแนะนำเพื่อใช้ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้กับผู้ใช้ระบบด้วยการประมวลผลแบบเหตุและผลตามเงื่อนไขและข้อมูลที่ผู้ใช้ระบบป้อนเข้ามาให้กับระบบ โดยระบบผู้เชี่ยวชาญสามารถออกขึ้นมาเพื่อเป็นช่วยในเรื่องการสอน การวินิจฉัยปัญหา การตีความหมาย ให้คำแนะนำ หรือคัดเลือกทางเลือกก็ได้ (Durkin. 1994) การศึกษาของ Feng, Duan, Fu and Mathews (2009) แสดงให้เห็นว่า ระบบผู้เชี่ยวชาญสามารถสนับสนุนหลายกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ทั้งการได้มาซึ่งความรู้ (Knowledge acquisition) การซึมซับความรู้ (Absorption) ในส่วนของกระบวนการถ่ายทอดและได้มาซึ่งความรู้ และการเรียนรู้ภายใน (Internalisation) และการจัดเก็บความรู้ (Codification) ในส่วนของกระบวนการเรียนรู้และตีความหมาย

2.6.2 เทคโนโลยีสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ และสร้างความเข้าใจ

เทคโนโลยีสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ และสร้างความเข้าใจ จะมุ่งเน้นไปที่เทคโนโลยีในจัดเก็บความรู้ และเผยแพร่ความรู้ ที่จะสนับสนุนกระบวนการภายนอก (Externalisation) ที่เป็นกระบวนการนำความรู้ที่ได้เรียนรู้ออกมาเป็นความรู้ชัดแจ้ง และพร้อมนำไปใช้งาน ซึ่งเทคโนโลยีดังกล่าวได้แก่ เทคโนโลยีการจัดการเนื้อหา (Content technology) ตามข้อเสนอของ Moffett และคณะ (2004) ซึ่งรวมถึงเว็บเทคโนโลยี และระบบผู้เชี่ยวชาญ ที่ได้อภิปรายไว้ข้างต้น

ในส่วนของเว็บเทคโนโลยียังรวมถึงเทคโนโลยีเว็บ 2.0 หรือ Web 2.0 ที่ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตว่า เทคโนโลยีเว็บ 2.0 สามารถมาเป็นเครื่องมือสนับสนุนการถ่ายทอดความรู้ได้เป็นอย่างดี

Web 2.0 หมายถึงเทคโนโลยีที่ปรับการนำเสนอสิ่งพิมพ์ และระบบสารสนเทศบนระบบเว็บ (Web-based information application) และการให้บริการ ที่รวมทั้งการสื่อสารให้มีลักษณะพลวัตร และตอบสนองต่อผู้ใช้บริการ (Tredinnick. 2006) Lee and Lan (2007) ได้สรุปไว้ว่า Web 2.0 จะช่วยจัดเตรียมความรู้ได้แบบ 2 ทาง คือมีทั้งการเผยแพร่ความรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ และความร่วมมือ (Collaborative) ซึ่งเป็นการปรับความรู้ให้ทันปัจจุบัน Web 2.0 ทำให้ผู้ใช้ หรือผู้ค้นหาความรู้สามารถปฏิสัมพันธ์ หรือมีความร่วมมือกับผู้ให้ความรู้ได้ผ่านสื่อออนไลน์ต่าง ๆ บริการในเทคโนโลยี Web 2.0 ประกอบด้วย Blogs, Wikis, RSS, Social Network, Multimedia sharing, Folksonomy และ Mashups เป็นต้น (Tredinnick. 2006; Anderson. 2007)

ทั้ง Blogs, Wikis และ Multimedia sharing คือเครื่องมือที่ช่วยในการเผยแพร่ความรู้ และแลกเปลี่ยนความรู้ แต่ทั้ง 3 อย่างก็มีความแตกต่างกันในการใช้ บล๊อก (Blogs) คือหน้าเว็บที่นำเสนอข้อมูล ความคิดเห็น หรือบันทึกส่วนตัวในลักษณะของการเรียงลำดับการนำเสนอ โดยที่อนุญาตให้ผู้อ่านได้แสดงความคิดเห็นได้ เป็นสิ่งที่ทำงานและใช้ทรัพยากรน้อย และมีบริการบล๊อกฟรีจำนวนมาก ในขณะที่ Wikis หรือ สารานุกรมเสรี เป็นเว็บเพจที่ให้บริการข้อมูลที่ให้ทั้งในการผลิตเอกสาร ตรวจสอบ และแก้ไขเอกสาร ส่วน Multimedia sharing เป็นบริการในการเผยแพร่ และจัดเก็บสื่อชนิดต่าง ๆ ทั้งรูปภาพ ไฟล์เสียง และวีดีโอ (Tredinnick. 2006; Anderson. 2007)

ในขณะที่ Social Network และ Folksonomy จะช่วยสนับสนุนความร่วมมือ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เนื่องจาก 2 ส่วนนี้จะช่วยในการกระจายข้อมูล และจัดโครงสร้างของข้อมูล โดย Folksonomy จะทำการจัดหมวดหมู่ข้อมูลด้วยลักษณะของการวิเคราะห์กลุ่ม และจัดรวมข้อมูลตามการยึดจับข้อมูล (Capture) และการติดต่อข้อมูล (Tagging) ของผู้ใช้ (Tredinnick. 2006)

ในทางตรงข้าม RSS (Really Simple Syndicate) จะเป็นเทคโนโลยีที่ช่วยสนับสนุนได้ทั้งกระบวนการได้มาซึ่งความรู้มากกว่าการถ่ายทอด และเผยแพร่ความรู้ คือเครื่องมือที่ช่วยในการกระจายข้อมูลในลักษณะให้ผู้ใช้ได้ติดตามข้อมูลที่มีการปรับเปลี่ยนในเว็บต่าง ๆ มาบริการให้ผู้ใช้ได้ในส่วนของผู้ใช้ในจุดเดียว (A single user-place) (Tredinnick. 2006)

ทั้ง 3 เทคโนโลยีที่กล่าวมาข้างต้น สามารถช่วยสนับสนุนกระบวนการถ่ายทอดความรู้ และได้มาซึ่งความรู้ ด้วยการส่งเสริมกระบวนการสื่อสาร ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และการเข้าถึงความรู้ผ่าน

เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร โดยที่เทคโนโลยีเหล่านั้นก็สนับสนุนในส่วนของกระบวนการเรียนรู้และสร้างความเข้าใจด้วย และนักวิจัยต้องข้อสังเกตว่า ถึงแม้ภาคเกษตรกรในชนบทจะมีสัดส่วนจำนวนน้อยไม่การเข้าถึงการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร แต่คนรุ่นใหม่ที่เป็นเป้าหมายในการรับการถ่ายทอดความรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวัยนักเรียน นักศึกษามีโอกาสในการเข้าถึง และมีความสามารถในการใช้ และเรียนรู้ในเทคโนโลยีมากขึ้น

2.7 กรอบการวิจัย (Conceptual framework)

จากการศึกษาเอกสารทั้งหมดทำให้การศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นสู่คนรุ่นใหม่: กรณีศึกษาการถ่ายทอดความรู้เรื่องผักพื้นบ้านของชุมชนในภาคตะวันออก ของประเทศไทย มีกรอบการศึกษาวิจัยดังภาพที่ 1 ที่ประกอบไปด้วย 1) คุณลักษณะความรู้ท้องถิ่นเรื่องผักพื้นบ้าน 2) ลักษณะและวัฒนธรรมชุมชน 3) กิจกรรมการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นเรื่องผักพื้นบ้านของชุมชนที่ผ่านมาและในปัจจุบัน เพื่อสรุปเป็น 4) โมเดลการการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่น ซึ่งประกอบไปด้วยอย่างน้อย 2 กระบวนการหลัก คือ กระบวนการสื่อสารข้อมูล และกระบวนการตีความหมายเพื่อสร้างความรู้ 5) ปัจจัยสนับสนุนกระบวนการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่น ซึ่งประกอบด้วยผู้ถ่ายทอดความรู้และรับความรู้ สื่อกลางการสื่อสารข้อมูล กิจกรรมเพื่อการถ่ายทอดความรู้ วัฒนธรรมชุมชน และเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารที่สนับสนุนกระบวนการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่น

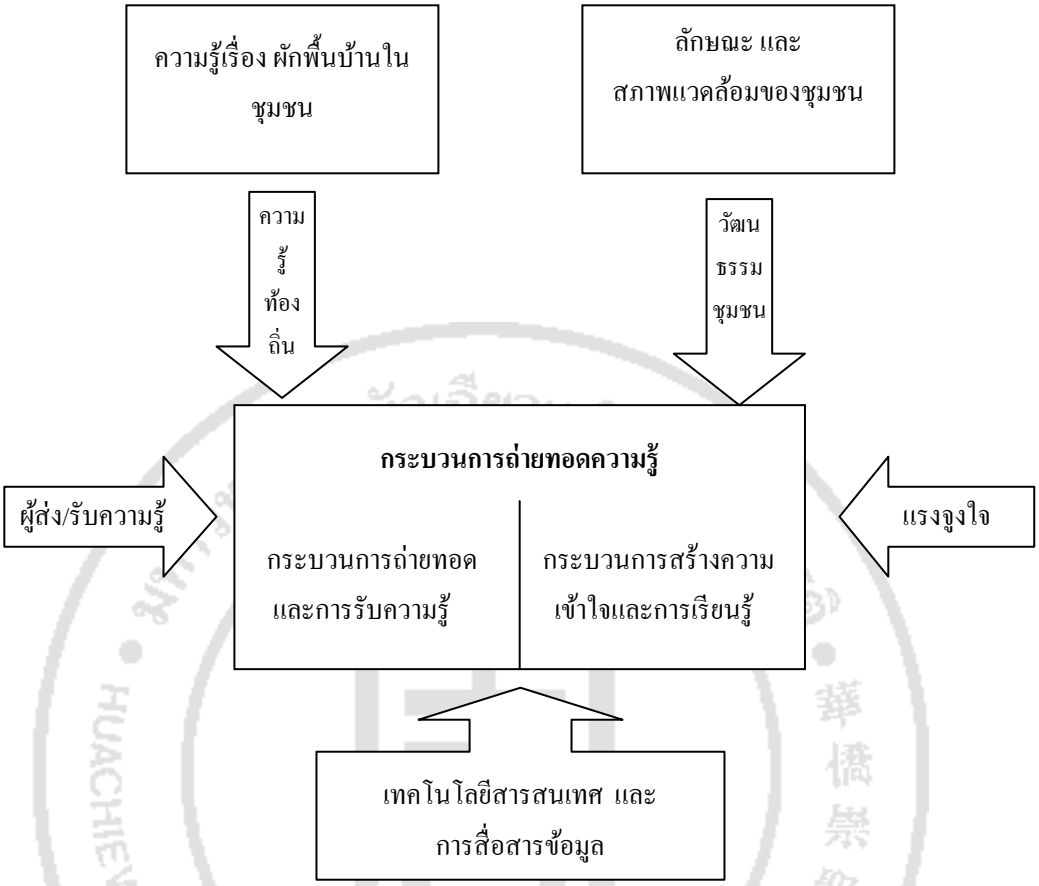

ภาพที่ 2.2 กรอบทฤษฎีสำหรับการวิจัย

2.8 บทสรุป

โดยรวม ในบทนี้ได้ทำการศึกษาทฤษฎี บทความ และรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ แบ่งได้เป็น 6 เรื่อง: ความรู้และชนิดความรู้ ความรู้ท้องถิ่น กระบวนการถ่ายทอดความรู้ ปัจจัยส่งเสริมกระบวนการถ่ายทอดความรู้ เทคโนโลยีสารสนเทศที่สนับสนุนการถ่ายทอดความรู้ การถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่น (Indigenous knowledge transfer) และ สถานการณ์ความรู้ท้องถิ่นเรื่องผักพื้นบ้านในประเทศไทย เพื่อการกำหนดกรอบทฤษฎีในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้